

wijsgerig perspectief op maatschappij en wetenschap

2

Tiende jaargang, november 1969

democratie zelfbestuur en zeggenschap

Fons Elders: De democratie denkbaar, denkbaar de democratie

W.G. Wolters: Democratisering als uitbreiding van controle

P.E. de Hen: Zelfbestuur en economie

Bram Peper: Het moeilijke zelfbestuur

G. Jeunhomme: Mogelijkheden van zelfbestuur in de
nederlandse industrie

Paul Brill: Democratie en universiteit

Barend Toet: Pop, muziek van de democratische samenleving

H. Cohen: De democratie in de alledaagse praktijk

De l'usage de la guerilla urbaine

Wijsgerig perspectief op maatschappij en wetenschap
Een tweemaandelijks tijdschrift

Redactie:

prof. dr. R. F. Beerling (Leiden), prof. dr. A. Th. Peperzak (Nijmegen),
dr. A. de Froe (Amsterdam), prof. dr. J. Lever (Amsterdam, V.U.),
prof. dr. G. Nuchelmans (Leiden), prof. dr. C. A. van Peursen (Leiden),
N. van Gelder (Soest), redactiesecretaris

Redactieraad:

prof. dr. B. Delfgaauw (Groningen), prof. dr. W. van Dooren (Delft)
drs. W. Doorman (Eindhoven), dr. O. D. Duintjer (Leiden),
prof. dr. H. C. J. Duyker (Amsterdam), drs. L. Fretz (Amersfoort),
prof. dr. L. van Haecht (Leuven), prof. dr. H. J. A. Hollak (Amsterdam),
prof. dr. P. W. Kasteleyn (Leiden), prof. dr. J. Kruithof (Gent),
prof. dr. R. C. Kwant (Utrecht), dr. Kwee Swan Liat (Leiden),
dr. J. J. Louët Feisser (Utrecht), prof. dr. A. G. M. van Melsen (Nijmegen),
dr. J. J. A. Mooy (Amsterdam), dr. L. W. Nauta (Groningen),
dr. F. C. J. Nuyens (Heerlen), prof. dr. C. P. Raven (Utrecht),
drs. G. R. L. Schokking (Groningen), prof. dr. J. F. Staal (Berkeley, U.S.A.),
prof. dr. ir. F. Ph. A. Tellegen (Eindhoven),
prof. dr. P. A. Verburg (Groningen)

Inzendingen uitsluitend te zenden aan de redactiesecretaris,
N. van Gelder, Kerkpad Z.Z. 63, Soest

Het thema van het volgende nummer is
Maatschappijkritiek in historisch perspectief

Prof. dr. R. F. Beerling:	De Cynici
Prof. dr. S. Dresden:	Erasmus
Prof. dr. J. H. A. Hollak:	Rousseau
Kostas Axelos	Nietsche
Prof. dr. C. A. v. Peursen:	Bergson

Een verzoek van de redactie van *Wijsgerig Perspectief* een nummer samen te stellen over het thema: *Democratie, zelfbestuur en zeggenschap*, heb ik graag aangenomen.

Mijn doelstelling bij de samenstelling van auteurs en thema's is geweest diverse kritische gezichtspunten te leveren op deze problematiek.

Ik heb dit proberen te realiseren door hetzelfde thema vanuit diverse disciplines te laten behandelen: sociologisch, politicologisch, economisch, psychologisch, filosofisch en culturologisch. Hierbij is soms bewust naar een taakverdeling gestreefd. Zo beschrijft Bram Peper de factoren, die een eventuele invoering van zelfbestuur in bedrijven belemmeren, terwijl G. Jeunhomme een aantal mogelijkheden schetst van zelfbestuur in het bedrijfsleven.

Tot mijn spijt zijn twee bijdragen wegens plaatsgebrek niet kunnen doorgaan: een artikel over de relatie democratie en ideologie, en een artikel over de pop-art als de kunst van een schijn-democratie. Hiervoor in de plaats een uiterst beknopte bijdrage van situationisten uit Straatsburg.

Wat er in de toekomst nog mogelijk en noodzakelijk is ten aanzien van het alle levensniveau's doordringende vraagstuk democratie, kan ik niet beter formuleren dan met de woorden van Noam Chomski uit een interview in *New Left*, nr. 57, getiteld:

Linguistics and Politics,

'Now it is possible to carry out this study as a linguist because we can move up to a level of abstractness from which we can survey a vast class of possible systems and ask how the existing human linguistic systems fit into this class. And I think we will discover that they fit into a very narrow part of it.

A serious study of morals and social systems would attempt the same thing. It would ask itself what kinds of social systems are conceivable. Then it would ask itself what kinds have actually been realized in history and it would ask how these came into existence, given the range of possibilities that exist at some moment of economic and cultural development. Then, having reached that point, the next

question is whether the range of social systems that human beings have constructed is broad or narrow, what is its scope, what are its potentialities, are there kinds of social system human beings could not possibly construct and so on. We have not really begun this kind of investigation.'

Fons Elders

Fons Elders

Een Yoegoslaaf wilde in juli van dit jaar niet geloven dat de Amerikanen op de maan geland waren: 'Het is een montage-truc, die noodzakelijk was omdat men er al zolang over praatte om dat te doen.' De Yoegoslaaf lijkt dom en paranoïd en toch manifesteert hij inzicht te hebben in de relatie tussen denken en werkelijkheid.

'De' werkelijkheid is een fictie en geen afgeronde grootheid tegenover het denken en handelen. Denken en werkelijkheid verhouden zich tot elkaar als complementaire grootheden. De werkelijkheid moet eerst in talloze 'denkvormen' worden gecategoriseerd. Vervolgens moet men zich bewust worden van dit proces van categoriseren. Tenslotte creëert men met behulp van nieuwe categorieën een nieuwe werkelijkheid.

De nieuwe werkelijkheid is het resultaat van een nieuw denken.

Vandaar: de democratie denkbaar, denkbaar de democratie.

Het begin van de 20e eeuw wordt gekenmerkt door dit proces: de quantentheorie van Planck (1900), de droominterpretaties van Freud (1900), de relativiteitstheorie van Einstein (1905), het fauvisme (1905), het kubisme (1907), de wiskundige formulering van de relatie tussen ruimte en tijd door Minkowski (1908), de abstracte voorstelling (1910), Principia Mathematica van Russell en Whitehead (1910-13), het atonale toonaardsysteem van Schönberg (vanaf 1910) ...

Het is moeilijk de gedachte te onderdrukken dat de fundamentele vernieuwingen in denken, voelen en waarnemen lijnrecht staan tegenover het denken en handelen die leidden tot de eerste wereldoorlog.

Drs. F. Elders, geb. 1936, studeerde filosofie, geschiedenis en sociologie te Amsterdam, Parijs en Leiden. Docent aan div. Academies. Publikatie: *Filosofie als science fiction* (1968).

Adres: Churchill-laan 111, Amsterdam.

Het lijkt een platitude en levensgroot cliché opnieuw te gaan zeuren over de tegenstelling tussen de avantgardistische positie van de wetenschappen, de kunsten en de filosofie — niet te verwarren met de persoonlijke houding van wetenschappers, kunstenaars en filosofen — en het maatschappelijk gebeuren, maar die tegenstelling is nog steeds een feit en wordt steeds meer een rampzalig feit.

Als kleine oefening in een manier van denken die niet primair belast wil zijn door de aantrekkingskracht, c.q. zwaartekracht van het realistische 20e eeuwse politieke denken en handelen, wil ik in dit artikel ingaan op twee vragen:

1. welk mensbeeld lijkt wenselijk binnen het kader van een democratie; hierbij zal worden ingegaan op de nog sterk levende tendens tot wezensdefinities en ontologische categorieën binnen de antropologie;
2. welke kern-waarde veronderstelt een democratie en welke consequenties impliceert zo'n kern-waarde.

Allereerst is echter een nadere definiëring noodzakelijk van de woorden zeggenschap, zelfbestuur en democratie.

Hiertoe staan twee mogelijkheden open: 1. beschrijvende definities, die uitgaan van de gangbare betekenissen om vervolgens een al of niet normatieve keus te maken uit de in omloop zijnde definities van democratie; 2. stipulatieve definities, waarbij men tot een betekenisbepaling komt, onafhankelijk van het gangbare en in casu vage, dubbelzinnige woordgebruik.

Ik prefereer hier stipulatieve definities terwille van de beknoptheid, de duidelijkheid en de filosofische implicaties van de te gebruiken begrippen.

Het begrip zeggenschap is te herleiden tot de begrippen vrijheid en macht: vrijheid is de mogelijkheid binnen de orde van het denken, voelen en verbeelden alternatieven te ontwikkelen; macht is de mogelijkheid de ontworpen alternatieven te realiseren, zowel in de privé-sfeer als in de publieke sector.¹⁾

Ik ben niet zonder meer de mening van R. F. Beerling toegedaan,

die de combinatie van vrijheid en macht in de anarchistische visie wil uitsluiten, al zijn er ongetwijfeld groeperingen, waarvoor zijn statement opgaat: 'De mens wil uit de band kunnen springen. Het anarchisme vertolkt dit door het machtsselement in de samenleving met wortel en tak te willen opruimen. Macht en vrijheid zijn principieel onverenigbaar. Dat maakt het anarchisme abstract en utopisch want ze kunnen niet buiten elkaar.' ²⁾

Het begrip macht moet worden onderscheiden van de begrippen gezag en geweld, al wordt ons dat soms zeer moeilijk gemaakt door de taal: in het Duits kan 'Gewalt' gezag, macht én geweld betekenen. In Nederland was Provo nodig om de onderlinge verstrengeling van deze drie begrippen in hun feitelijk functioneren bloot te leggen. Macht is voor velen een beladen woord. Macht kan echter worden uitgeoefend zonder op te gaan, enerzijds in de geweldsuitoefening (structureel of gewapend), anderzijds in niet-rationele gezagsrelaties. Tot de niet-rationele gezagsrelaties reken ik traditioneel gezag en charismatisch gezag. Max Weber onderscheidde naast rationeel, traditioneel en charismatisch gezag nog een functioneel gezag. Het functionele gezag kan gecombineerd worden met zowel rationeel gezag als traditioneel gezag.

Er is vermeerdering van de vrijheid voor een individu of voor de leden van een groep, naarmate hun alternatieven toenemen, zoals er vermindering is van de vrijheid, naarmate hun alternatieven afnemen; er is vermeerdering van de macht voor een individu of voor de leden van een groep, naarmate hun alternatieven meer gerealiseerd kunnen worden, zoals er vermindering is van de macht, naarmate hun alternatieven minder gerealiseerd kunnen worden.

Zelfbestuur is de zeggenschap van een individu of van de leden van een groep over zich zelf.

Democratie is zelfbestuur van de leden van een groep, collectiviteit of volk.

De vraag, welk mensbeeld wenselijk lijkt binnen het kader van een democratie, is traditioneel geformuleerd in vragen, als: wie is de mens, wat is (de) menselijke natuur. De mens is immers een gegeven, waarin

men een aantal fundamentele kenmerken kan onderscheiden.

Het lijkt een simpele zaak om aan te wijzen, wie men onder het begrip mens wil laten vallen, maar het wordt een uiterst gecompliceerd probleem vanaf het moment dat men probeert te zeggen, wat men onder het begrip mens wil verstaan.

Definities als: de mens is een lachend dier; de mens is het dier met een schuldgevoel; de mens is het esthetische dier, zijn meer interessant dan verhelderend. Zij drukken kenmerkende eigenschappen uit, maar laten te veel vragen open.

Aristoteles' definitie van de mens als redelijk dier, in de zin van: in staat tot redelijkheid. is veel fundamenteler. De redelijkheid, met als implicatie het vermogen tot zelf-reflectie (zie voetnoot ¹) is ook de grondslag voor de vrijheid. Men kan zich nu echter onmiddellijk afvragen, waarin de redelijkheid zich manifesteert, m.a.w., welke zijn de criteria voor redelijkheid.

In de geschiedenis van de filosofie blijkt het antwoord op deze vraag meestal gekoppeld aan de visie, die men op het universum heeft. De stoïcijnen Zeno en Chrysippus beschouwen het gehele universum als een rationeel geheel. Er is geen verschil tussen de rationaliteit van de fysieke wetten en de rationaliteit van het ethisch gedrag. Deze teleologische manier van denken vindt men terug bij Thomas van Aquino: de rationaliteit van de mens vindt zijn bekroning in de rationaliteit van God. De begrippen bovennatuurlijk en natuurlijk zijn daartoe eerder hulpconstructies dan belemmeringen. Ook voor Montesquieu en Blackstone wordt het universum gekenmerkt door redelijkheid, met als gevolg dat men ook van de mens een dienovereenkomstig gedrag mag en kan verwachten.

De opvattingen over de menselijke natuur laten zich globaal tot twee categorieën herleiden: 1. de menselijke natuur in contrast tot de natuur, met als bepalende eigenschappen redelijkheid, creativiteit en vrijheid; 2. de menselijke natuur als een voortzetting van de organische en anorganische natuur, onderworpen aan dezelfde wetmatigheden, waarbij de mens eventueel als een hogere fase kan worden gekenmerkt.

Opvallend in deze twee categorieën is dat zij beide uitgaan van een vraagstelling, die in de formulering reeds een verzelfstandiging en objectivering verradt, nl. *wat* is de menselijke *natuur*. Deze termen veronderstellen een denken in substanties, hetgeen ook inderdaad het geval is in de geschiedenis van de filosofie, al zijn er natuurlijk een aantal uitzonderingen of aanvullingen. Zo stelde Pythagoras niet zozeer de vraag naar het 'wat' van de natuur, als wel naar de *structuur* van de natuur.

Descartes' denken in substanties is al even illustratief: geest en lichaam komen naast en tegenover elkaar te staan.

In tegenstelling tot de onder 2 genoemde categorie, lijkt de eerste categorie niet uit te gaan van een geobjectiveerde substantie. De eerste categorie beschrijft de menselijke natuur immers in termen van redelijkheid, creativiteit en vrijheid. Dit is echter slechts schijnbaar het geval. Juist de kenmerken redelijkheid, creativiteit en vrijheid zijn in hun radicaliteit een omkering van de determinatie-theorie.

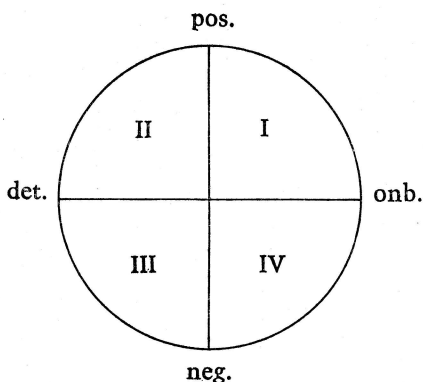
De bestrijders van de determinatie-opvatting objectiveren op hun manier de begrippen vrijheid, creativiteit en redelijkheid door hen te maken tot de bepalende categorieën voor het antwoord op de vraag: wat is de menselijke natuur.

De mens *is* redelijkheid, *is* vrijheid, *is* creativiteit verraden een ontologische opvatting van deze begrippen.

Als we gemakshalve de eerste categorie aanduiden met de term: onbepaaldheid, en de tweede categorie met de term determinatie, kunnen we de relationele begrippen determinatie-onbepaaldheid plaatsen op de horizontale as van de hieronder staande kwadranten, en de positieve of negatieve waardering van een van deze beide begrippen op de verticale as.

In de vier kwadranten zijn een aantal filosofen te rubriceren, die zich respectievelijk hebben beroepen op de onveranderlijkheid van de menselijke natuur, of dat nu in positieve zin is (IIe kwadrant, bijv. Rousseau in zijn eerste fase) dan wel in negatieve zin (IIIe kwadrant, bijv. Hobbes of Rousseau in zijn tweede fase), óf op de onbepaaldheid van de menselijke natuur, of dat nu in positieve zin is (Ie kwadrant,

de situationisten) dan wel in negatieve zin (IVe kwadrant, bijv. Schopenhauer).

Filosofen als Hegel en Marx kennen een combinatie van het deterministische en niet-deterministische uitgangspunt alleen schijnbaar. Er ligt een zeer statische conceptie ten grondslag aan hun dynamische dialectiek.

De evaluatie van het uitgangspunt (determinatie of onbepaaldheid) verandert vaak gemakkelijker dan het uitgangspunt zelf (bijv. Rousseau).

Men zou met enige moeite een paar honderd jaar Duitse cultuurgeschiedenis kunnen schrijven op basis van het thema: Natur und Geist, of Natur und Kultur, waarbinnen de natuur de linkerpool en de cultuur of geest de rechterpool zou innemen op de horizontale as. Opvallend hierbij zou waarschijnlijk zijn dat er wel voortdurend veranderingen ontstaan in de positieve of negatieve waardering van deze grondcategorieën, die ook zelf aan tal van nuanceringen onderhevig zijn, maar dat de objectivering, het verzelfstandigen van deze begrippen tot ontologische categorieën een constante zou blijken te zijn. De scheidslijn tussen de filosofen moet dan ook niet worden getrokken vanuit de overeenkomst of het verschil in standpunt ten aanzien

van een al of niet veranderlijke menselijke natuur, wat dat ook mag zijn, *maar vanuit het al of niet objectiveren van de begrippen determinatie en onbepaaldheid tot ontologische categorieën.*

Dit objectiveringsproces heeft onder meer geleid tot de vervreemdingstheorie, die nu met name in marxistische en christelijke-fenomenologische literatuur een grote rol speelt, en uitgaat van de vooronderstelling van de niet-vervreemding. Wat die niet-vervreemding is, kan variëren van het A.M.P. (algemeen menselijk patroon) van Jan Romein tot de klasseloze maatschappij van het communisme; van de paradijselijke staat, waarin *Le bon Sauvage* leeft tot de hemel, die middels het tranendal op aarde verdiend moet worden.

Er zijn talrijke variaties op dit thema, bijv. die van Marcuse. Marcuse's denken, (cf. *Eros and Civilization, a philosophical inquiry into Freud*), gaat uit van ontologische categorieën. Hij veronderstelt namelijk een menselijke natuur, die in staat is met behoud van een spontaan driftleven te komen tot sociaal gezinde zelf-regulatie met behulp van de technologie, die tussen hem en de natuur komt te staan. Marcuse schrijft niet met zoveel woorden over die menselijke natuur, maar deze implicaties liggen wel in zijn correcties van het Freudiaanse mensbeeld, dat ook zeer statisch was, maar alleen negatief statisch, opgesloten.

De situationisten worstelen met analoge problemen. Henri Lefèbvre komt in zijn boek *'Positions contre les technocrates'*, tot de volgende uitspraak:

'Les situationnistes ... ne proposent pas une utopie concrète, mais une utopie abstraite. Se figurent-ils vraiment qu'un beau matin ou un soir décisif, les gens vont se regarder en se disant: "Assez! Assez de labeur et d'ennui! Finissons-en!" et qu'ils entreront dans la Fête immortelle, dans la création des situations?'³⁾

Vaak zijn de discussies over de mogelijkheid van een radicale democratisering terug te brengen op een verschillende waardering van twee tegenovergestelde uitgangspunten:

de hierboven genoemde onveranderlijkheid van de menselijke natuur,

vragend om hiërarchie en repressie, of de veranderlijkheid, i.c. vrijheid van de menselijke natuur, vragend om radicale gelijkheid.

Deze discussies zullen nooit eindigen en nooit resultaten opleveren, zolang men niet ontdekt dat men zich beroept op objectiveringen van menselijke mogelijkheden en kenmerken, die in feite niet te objectiveren zijn. Er is geen menselijke natuur, met als gevolg dat het empirisch bijzonder moeilijk, zo niet onmogelijk is om een van beide partijen gelijk te geven, al hellen de meningen van de sociologen en psychologen in meerderheid over naar de kant van de deterministen. Robert Michels' *IJzeren Wet van de oligarchie* uit 1911, die nog steeds van kracht is volgens veel sociologen, is hiervan een illustratie. Men vergeet echter vaak de zeer beperkte kaders, waarbinnen de mensheid tot praktisch de dag van vandaag geleefd heeft, met als gevolg dat de psychologische en sociologische categorieën wel ettelijke analyses en bevestigingen geven van de uiterst geringe variatie-mogelijkheden van individuen en groepen binnen een bepaalde cultuurhistorische context, maar dat deze analyses daarom nog niet de argumenten kunnen leveren voor een ontologisering van dit min of meer deterministische mensbeeld.

Als men de variatie-mogelijkheid van de macro-mens neemt, kan men alleen maar stomverbaasd staan over het enorme aantal alternatieven dat hij voor de meest uiteenlopende kwesties heeft uitgedacht en vorm heeft gegeven, dit in tegenstelling tot de micro-mens, die in het jaar dat de mensen op de maan landen, een Maagdenhuis isoleert en vier dagen erover tobt, of een luchtbrug moet worden weggehaald en hoe dat dan wel moet gebeuren.

Mijn antwoord op de eerste vraag, welk mensbeeld wenselijk lijkt voor een democratie is tweeledig: 1. laten we ophouden ons zelf te objectiveren en te projecteren in statische structuren, die ons op hun beurt dwingen tot statisch en objectiverend denken: niet 'de' werkelijkheid, maar *ónze* reactie op onze werkelijkheid kan de vicieuze cirkel doorbreken; 2. als wij ophouden ons zelf te objectiveren en projecteren in statische ideeën en structuren blijkt de vraag naar een bepaald mensbeeld, in casu binnen het kader van een democratie, niet

meer apriori te kunnen worden beantwoord. Dit niet meer apriori kunnen antwoorden is trouwens het antwoord: een democratie kent qua mensbeeld geen oplossingen vooraf. Er is geen andere garantie voor de ontwikkeling en realisering van mogelijkheden van de macro-mens dan de mens zelf. Dit antwoord lijkt nietszeggend maar een bewustwording en realisering van dit statement zou in onze maatschappij een Copernicaanse omwenteling betekenen.

Op grond van het antwoord op de eerste vraag, kan men nauwelijks de tweede vraag uit de weg gaan: welke kern-waarde veronderstelt een democratie en welke consequenties impliceert zo'n kern-waarde.

Als immers het 'democratische mensbeeld' zich kenmerkt door een maximale afwezigheid van gedragsfixaties en apriorische normen waardesystemen, is er dan nog een andere factor in het spel dan die van reactie op en negatie van de bestaande mensopvattingen en normen- en waardesystemen?

Zijn we nu niet in een niemandsland terecht gekomen, in casu in het hoofd van een filosoof, waar weinigen zich op hun gemak voelen en terecht de vraag kunnen stellen: welke conclusie trekken we uit dit niemandsland?

Men kan niet eeuwig blijven praten over de mogelijkheid van een democratische samenleving, in de zin van: het is niet bewijsbaar dat de mens alleen maar leven kan in een type samenleving dat zich kenmerkt door dwang, hiërarchie en uitbuiting. Dit is nog slechts een weerlegging van de *noodzakelijkheid* van de bestaande sociale systemen. Deze weerlegging impliceert per definitie wel de mogelijkheid een ideaal, d.i. aan de idee ontleend democratisch sociaal systeem te ontwerpen, maar nog niet de feitelijke realisering ervan.

In dit verband lijkt het mij veelzeggend dat in de contemporaine sociologie twee visies bestaan, die lijnrecht tegenover elkaar staan met betrekking tot de vraag: waarom is een samenleving een samenhangend geheel?

De 'harmonie'-theorie is geneigd de samenleving te zien als een goed geïntegreerd geheel: er is een voortdurende wisselwerking tussen structurele en culturele elementen, die allemaal bijdragen tot de

instandhouding van het systeem: integratie en consensus zijn de trefwoorden van deze theorie.

De 'conflict'-theorie daarentegen is geneigd de vraag naar de samenhang in een samenleving te herleiden tot dwang en repressie. Weinigen beheersen velen. De verfijnde vorm van beheersen is manipuleren.

De 'harmonie'-theorie heeft moeite diepgaande veranderingen, conflicten en deviante gedragspatronen te verklaren, terwijl de 'conflict'-theorie worstelt met het probleem dat de integratie van een samenleving vaak fundamenteeler is dan men geneigd zou zijn aan te nemen op basis van de premissen dwang en repressie.

Voor een oplossing van de vraag, of een denkbare democratie ook realiseerbaar is, zal men eerst een antwoord moeten kunnen geven op een uiterst belangrijk sociologisch vraagstuk: welke zijn de minimale voorwaarden, waaraan een samenleving moet beantwoorden voor zijn voortbestaan, los van een bepaalde cultuurhistorische context? Deze minimale voorwaarden hebben te maken met organisatievormen, die in staat zijn zowel een maximale samenwerking, als een maximale verandering op te vangen.

Ik stel dit probleem aan de orde zonder het te kunnen oplossen.

We moeten ons wel goed realiseren dat een democratische samenleving met een maximale zeggenschap voor een maximaal aantal burgers nooit apriori die minimale consensus zal opleveren, die noodzakelijk is voor het functioneren van zo'n complexe maatschappij als de onze.

Zelfs als alle burgers doortrokken zijn van het besef dat zij van elkaar afhankelijk zijn in de economische-sociale orde, is de oplossing van de problemen, die zich zullen voordoen, niet vast te stellen volgens een reeds bestaand waarde-systeem als basis voor de vaststelling van prioriteiten.

Indien dat laatste wel het geval zou zijn, zouden vrijheid en waarheid weer zelfstandige grootheden zijn geworden, die elkaar hebben teruggevonden in een Idee van het Goede, in een door de Kosmos geordend zedelijk gedrag, in een 18de eeuwse rationele natuurmens, om

van God maar te zwijgen. Het zou betekenen dat het paradijs toch bestaat. We zijn alleen niet braaf genoeg geweest.

Met een democratie in de door mij gedefinieerde zin heeft dit echter niets meer te maken.

Naar mijn mening is een democratische samenleving alleen dan mogelijk, als alle burgers van zich zelf en elkaar weten en accepteren dat er geen apriorische normen- en waardesystemen bestaan, waaraan zij de oplossing van hun problemen kunnen toetsen, op straffe van individueel en collectief zelfbedrog; als zij weten en aanvaarden dat elke beslissing niet het resultaat hoeft te zijn van de instemming van allen; als zij, met andere woorden, een zekere mate van negatie van zich zelf en elkaar kunnen verwerken doordat niets en niemand verabsoluteerd wordt.

Het waardesysteem van een democratie is nooit sluitend te krijgen: men kan immers niet volledige zeggenschap en zelfbestuur invoeren en tegelijkertijd de burgers de minimale eisen stellen, die noodzakelijk zijn voor het slagen van het democratisch experiment.

Het is het oude probleem van Socrates: kennis hoeft niet noodzakelijkerwijs tot een gedragspatroon te voeren overeenkomstig die kennis, al dacht Socrates van wel.

Als men de zeggenschap van de burgers serieus neemt, moet men ook de daaruit voortvloeiende conflicten durven accepteren.

De paradox van een democratie is dat zij een kern-waarde veronderstelt om vervolgens op basis van die ene kern-waarde een situatie van potentiële anarchie te riskeren.

Die kern-waarde is dat er geen sluitende argumentatie bestaat om aan de ene mens meer waarde toe te kennen dan aan een andere mens, anders dan op basis van persoonlijke voorkeur, ofwel: er zijn geen Menschen en Untermenschen.

Dit uitgangspunt staat los van de kwestie van de begaaftheid en deskundigheid. In de mate dat men in staat is op basis van argumenten tot samenwerking te komen, zal de deskundigheid aanvaard kunnen worden en in een functionele gezagsrelatie tot uiting komen. Maar ook hier geldt dat de overgang van een rationeel gezag naar een func-

tioneel gezag dat onontbeerlijk is voor een hoog ontwikkelde maatschappij, niet inhoudelijk zonder meer kan worden afgedwongen op straffe het uitgangspunt van de gelijkwaardigheid met een ander norm-systeem te doorkruisen.

Men kan mij bovendien de vraag stellen, hoe ik aan het uitgangspunt van de fundamentele gelijkwaardigheid kom. Is dit een ethisch postulaat, of is dit een gegeven, dat zonder meer kan worden afgeleid uit een x-aantal feiten?

Ik ben geneigd te antwoorden dat het zowel een postulaat is als een gegeven.

De menselijke potenties zijn vanuit de totaal-som praktisch onbeperkt. Het begrip mens blijkt nauw gekoppeld aan rede, taal, verbeelding e.d. Het correleren van de begrippen mens en vrijheid is een abstractie, maar een zinvolle abstractie. Het begrip mens verliest zijn specifieke zin, als men het begrip vrijheid eruit elimineert. De gelijkwaardigheid van alle mensen is een noodzakelijke voorwaarde en een noodzakelijk gevolg van het begrip mens: men kan pas differentiëren door uit te gaan van die gelijkwaardigheid.

In de mate dat men zich realiseert dat de gelijkwaardigheid een uitgangspunt is en geen resultaat van enculturatie-proces, zal men dit uitgangspunt tot het criterium kunnen maken van een democratische persoonlijkheid.

Als de vakwetenschappen er bovendien in slagen in concreto aan te geven, hoe de feitelijke verschillen tussen mensen tot stand komen, zal men ook middelen kunnen vinden de gelijkwaardigheid concreet te bevorderen.

Het uitgangspunt van de gelijkwaardigheid zou zelfs een criterium kunnen zijn een groot deel van het onderzoek in diverse wetenschappen daarop te richten. Maar de gelijkwaardigheid garandeert niets: het is een waarde, van waaruit mensen zich zelf en elkaar kunnen beleven, men kan de mensen er echter niet toe dwingen. De vrijheid gaat niet op in de rationaliteit, evenmin als de rationaliteit opgaat in de vrijheid: *zij veronderstellen elkaar, maar dit inzicht heeft alleen consequenties voor de dragers van het inzicht.*

Een democratische samenleving baseert zich dus op een uiterst zwak uitgangspunt: de gelijkwaardigheid verwijst naar de oorsprong van het menselijk leven en naar de ondergang ervan. Daartussen liggen tot nu toe hoofdzakelijk verschillen. De verschillen zijn echter relatief t.o.v. de absoluutheid van geboorte en sterven. De relativiteit, die nodig is voor de realisering van een democratische samenleving en daarvan ook de kern uitmaakt, het leven en laten leven, veronderstelt de bewustwording dat leven en dood elkaars vrienden zijn. Leven en dood zijn twee abstracte begrippen, die elkaar veronderstellen en in werkelijkheid één zijn.

Geboorte en sterven bepalen de fundamentele relativiteit van het individuele bestaan, terwijl leven en dood er de waarde van uitmaken.

Dit brengt mij ertoe te stellen dat de gelijkwaardigheid zowel een postulaat als een gegeven is: een gegeven tijdens de geboorte en het sterven, een postulaat tijdens het proces dat leven en dood ineen is.

Conclusie: de democratie is denkbaar, als de zeggenschap en het zelfbestuur van de burgers zo serieus worden genomen door alle betrokkenen dat zij weten en voelen dat een structuur van hoger- en lagergeplaatsten een onderlinge afhankelijkheidsrelatie inhoudt, die de meesters de mentaliteit van de slaven geeft en de slaven de mentaliteit van de meesters: een combinatie van heerszucht en angst, waardoor zij elkaar tot onvrijheid veroordelen.

Noten

1. Het begrip vrijheid, zoals ik het nu definieer, veronderstelt een fundamenteelere analyse, die ik hier niet kan herhalen wegens plaatsgebrek. Cf. *Filosofie als Science-fiction: het debat met Nauta, Esthetische en morele paradoxen*, pp. 322–330, en *Filosofie als wetenschappelijke utopie*, pp. 12–16, waarin ik de vrijheid afleid uit het vermogen tot zelf-reflectie.
2. R. F. Beerling, *Ideeën en Idolen*, Arnhem 1968, p. 294.
3. *Internationale Situationiste*, nr. 12, p. 6.

W. G. Wolters

Democratie is in Nederland altijd beperkt gebleven tot de politieke sfeer en daarbij heeft men altijd gedacht in termen van parlementaire democratie. De laatste jaren is de roep om een verdergaande democratisering echter sterker geworden: inspraak en medebeslissingsrecht wordt geëist door radicale bewegingen in de meest uiteenlopende sectoren van de samenleving. Tegelijkertijd kan men konstateren dat de parlementaire democratie in verval is en dat het besef daarvan de Nederlandse partijen begint te doordringen. Het is nauwelijks mogelijk precies te bepalen wat de objectieve oorzaken zijn van de teruggang van het parlementarisme. Met samenvattende formules tracht men de problemen te lokaliseren: onduidelijkheid in de politiek, onmacht van de enkeling, toenemende afstand tussen overheid en staatsburger. En praktisch ingestelde politici trachten met nieuwe plannen de burger weer rechtstreeks te betrekken bij de politiek: partijvernieuwing, stembusakkoorden, progressieve concentratie, een nieuw kiesstelsel, een districtensysteem. Maar men beseft te weinig dat in Nederland op het moment de bestaande politieke organisatie en structuren als zodanig in twijfel getrokken worden en ter discussie komen te staan. Is een verdergaande democratisering een antwoord op de crisis in de parlementaire democratie?

De crisis in het partijwezen maakt deel uit van een algemener verval van het Nederlandse zuilenstelsel. Kenmerkend voor de maatschappelijke organisatie van de afgelopen honderd jaar was de verzuiling: het gescheiden optrekken van protestanten, katholieken, liberalen en socialisten. Onze democratie was een emancipatie-democra-

W. G. Wolters, geb. 1940, studeerde soc. geografie en niet-west. sociologie a. d. Universiteit v. A'dam; sinds 1966 verbonden a. d. Groene Amsterdammer; publiceert o.a. in 'Interlinks'. In voorbereiding (samen met Bram Peper) 'De lastige universiteit'.

Adres: Lauriergracht 111, Amsterdam.

tie. In het streven naar emancipatie en de strijd met de rivalen vormden de verschillende levensovertuigingen en ideologieën hun eigen organisaties: politieke partijen, vakbonden, radio-omroepen, boerenbonden, oranjeverenigingen, ontspanningsclubs. De emancipatie van de burgers van verschillende confessies voltrok zich langs gescheiden wegen. Onder het motto 'sovereiniteit in eigen kring' schermde de geloofsgenoten zich af van andersdenkenden, binnen de veilige omheining van gemeenschappen van eigen signatuur. Alleen aan de top vond contact plaats: het overleg van leiders en politici op regeringsniveau.

De zuilen zijn de afgelopen jaren in een proces van ontbinding geraakt: er vindt ontzuiling plaats. De socialisten hebben afstand gedaan van hun levensbeschouwelijke pretenties, het socialisme is geen levensstijl meer. In de katholieke kerk heerst een gezagscrisis, terwijl het geloof als samenbindende factor steeds minder belangrijk wordt en het godsdienstig élan merkbaar afneemt. De protestanten maken soortgelijke ontwikkelingen van desintegratie door. De confessionele partijen hebben zichzelf goedbeschouwd overleefd. Misschien ook ondermijnt de toegenomen welvaart de groepsvorming op confessionele basis. In ieder geval kan men zeggen dat de emancipatiestrevingen thans voltooid zijn en dat op basis van de ideologie geen maatschappelijke positieverbetering meer valt te bereiken. Kenmerkend voor de moderne samenleving is dat collectiviteiten van welke aard ook, het leven van het individu niet meer geheel en al bestrijken, laat staan beheersen. Mensen zijn tegelijkertijd lid van verschillende collectiviteiten en zij laten hun gedrag maar ten dele bepalen door het lidmaatschap van elk. De betekenis van kerkelijke organisaties en politieke partijen is temidden van de andere bindingen en beslommeringen van het individu, teruggedrongen. Traditionele integratiekaders zoals gemeente, wijk en parochie worden in het proces van horizonverruiming doorbroken. Het individu participeert in vele groepen en organisaties, hij heeft deel aan een nationale cultuur die overgedragen wordt door de massa-media. Het is kenmerkend voor de doorbreking van het maatschappelijk isolement van allerlei groepen

dat termen als 'communicatie' en 'kontakt' momenteel zo sterk opgang maken.

Politieke partijen verliezen hun betekenis voor de leden. De tijd dat de toetreding tot een partij een acte van geloof was, is voorbij. Heel duidelijk kan men de crisis konstaten bij de Partij van de Arbeid. Niet alleen electoraal vertoont de partij een teruggang, maar ook in ledental. Tussen 1966 en 1969 is het ledental teruggelopen van 140.000 tot 114.000 (1), en dat verlies zet zich door. In feite is de situatie nog veel ongunstiger: de PvdA is een sterk vergrijsde partij, de aanhang onder jongeren is niet groot. Het ledenverlies dwingt de partij tot een forse bezuiniging, omdat de inkomsten uit contributies sterk zijn verminderd. De participatie van de leden in het partijwerk is gering. De partij-afdelingen, die vanouds beschouwd kunnen worden als de basis van het partijwerk, functioneren nauwelijks meer, door de geringe bereidheid van de leden tot politieke activiteit (2). Met minder financiële middelen en een geringe participatie van kaders en leden moet de partij een organisatorische en politieke vernieuwing zien door te voeren. De ondemocratische verhoudingen binnen de partij zijn vaak genoemd als oorzaak van de vermindering van de politieke betrokkenheid. De beweging Nieuw Links streefde de afgelopen jaren dan ook niet alleen naar een programmatische radicalisering maar ook naar een hervorming van de partijstructuur. Het ziet er echter naar uit dat Nieuw Links zijn stormloop tegen de gevestigde partij-oligarchie niet met succes bekroond ziet. Weliswaar zijn enkele voormannen in het partijbestuur opgenomen, maar de beweging heeft veel van zijn oorspronkelijke élan verloren. Tot een werkelijke vernieuwing van de partijstructuur zal het dan ook waarschijnlijk niet komen, hoogstens tot een personele wisseling aan de top.

Ook in andere politieke partijen blijkt de geringe bereidheid van de burger tot activiteit binnen de politieke organisaties. Het ledental van de PSP loopt langzaam terug. De protestantse partijen hebben met stagnatie en geldgebrek te kampen. De KVP wordt geconfronteerd met ledenverlies en politieke apathie. D'66 heeft ondanks zijn electorale successen geen kans gezien meer dan een paar duizend leden te

verwerven, te weinig om te voldoen aan de grote behoefte aan kader. Voorts kan men vaststellen dat de floating vote bij de verkiezingen is toegenomen: mensen wisselen sneller van partijvoorkeur. De belangstelling voor de parlementaire democratie is naar alle waarschijnlijkheid perifeer geworden.

Het politieke proces is ondoorzichtiger geworden omdat de klassieke formeel-juridische formules er niet meer op van toepassing zijn. In beginsel heeft de regering de uitvoerende macht en bezit het parlement controlerende en wetgevende bevoegdheden. In feite kan het parlement zijn controlerende en besluitvormende taak nauwelijks meer adequaat uitoefenen. Men ziet steeds minder dat de grote belangengroepen in de samenleving hun doel nastreven via de politieke partijen. De belangen van allerlei maatschappelijke groeperingen komen niet meer aan de orde in het parlementaire debat. Fundamentele beslissingen worden steeds meer in commissies van deskundigen aan de top genomen. De belangen van grote complexen als onderwijs, defensie, landbouw, waterstaat, worden reeds bij de opstelling van de rijksbegroting afgewogen en vastgesteld, in onderling overleg, op het niveau van ministers en hoge ambtenaren. Ambtelijke apparaten voeren samen met belangengroepen hun beleid, in gevecht met andere ambtelijke apparaten.³⁾ In dit verband is het verschijnsel van de pressiegroepen van belang. Pressiegroepen zijn belangengroepen die zich ongenodigd in de politieke arena hebben begeven, om daar op de besluitvorming druk uit te oefenen.⁴⁾ Steeds opnieuw worden de belangen van opdringende groeperingen in het staatsbestel ingecalculleerd. Pressiegroepen wenden zich meestal rechtstreeks tot de regering en de hoge ambtenaren, onder voorbijgaan van de politieke partijen ten behoeve van hun belangenbehartiging. Pressiegroepen worden ook geïnstitutionaliseerd in adviescommissies, gemengde commissies van overleg, de Sociaal Economische Raad. Een goed deel van de drukuitoefening vindt plaats rond de inkomensverdeling en de overheidsuitgaven. Belangengroepen hebben een grote verscheidenheid aan pressiemiddelen. Grote bedrijven (Shell, Philips) en maatschappelijke organisaties (omroepverenigingen, landbouworganisaties) oefenen hun

invloed uit door lobbying, persoonlijke kontakten met ambtenaren en departementen, het verstrekken van inlichtingen en adviezen aan de regering. Andere maatschappelijke groeperingen daarentegen trachten de publieke opinie te mobiliseren, kranten mee te krijgen, publiciteit te verwerven, teneinde via de politieke partijen en het parlement druk op de regering uit te oefenen (diensweigeraars, comité's ter bestrijding van luchtvervuiling).

Dit wijldvertakte bestel met zijn vele belangen, organen, procedures en processen doet zich aan de burger voor als een gesloten systeem. In een sfeer van moedeloosheid worden mensen sceptisch ten aanzien van alle politiek: ze doen maar in Den Haag, ze spelen toch allemaal onder één hoedje. Anderen lopen storm tegen de establishment, bepleiten een radicale ommekeer. Links denkt in termen van een samen-zwering van de machtselite.

Het is kenmerkend voor de machteloosheid van de burger dat we nauwelijks in staat zijn precies aan te geven wáár de beheersingscentra van onze maatschappij zich bevinden. Onze samenleving raakt steeds sterker geïntegreerd en de politieke beheersing wordt verspreid over diverse centra.

De afgelopen jaren is er in de samenleving een diffuse opstandigheid ontstaan: de revolte van provo, de onrust rond het koninklijk huis in 1966, wilde stakingen in het bedrijfsleven, protesten tegen bedrijfs-sluitingen, de gezagscrisis in de katholieke kerk, de studentenrevoltes, de opkomst van een hippie cultuur, roerigheid onder de bedrijfsjeugd, het verschijnsel van de drop-out, drug-gebruik, de ondermijning van seksuele taboes, demonstraties en botsingen met de politie. Het verzet tegen de autoriteiten en tegen de autoritaire structuur van culturele tradities wordt gerechtvaardigd met de eis van democratisering. Waar het verzet politieke vormen aanneemt is sprake van 'buitenparlementaire actie'. Kritiek daarop van de zijde van de establishment is hypocriet. Drukuitoefening vindt overal in onze samenleving plaats, pres-sie is geïnstitutionaliseerd binnen de overheidssfeer en dat alles gaat reeds buiten het parlement om. Demonstraties, bezetting van ge-

bouwen en stakingen zijn in beginsel niet verschillend van andere vormen van drukuitoefening.

Het radicale links is er niet in geslaagd deze opstandigheid te politiseren: om te zetten in doelgerichte en gecoördineerde actie voor een fundamentele verandering van de maatschappij-structuur. De linkse politieke partijen zijn te veel gericht op consolidatie van hun afbrokkelende posities en op versteviging van hun electorale aanhang, om aandacht te hebben voor een nieuwe aanpak. Links heeft ook nog geen geloofwaardige ideologie te bieden om de verspreide en veelsoortige gevoelens van onbehagen een politieke basis te geven.

Waarschijnlijk is de organisatorische structuur van partijen ook strijdig met het 'movement' karakter van de revoltes. Mobilisering is de beste typering van de nieuwe vormen van politieke actie; een plotselinge verhoging van het aktiviteitsniveau van de groep leidt tot de opwekking van 'sociale energie'. Doordat de emotionele betrokkenheid van de deelnemers toeneemt, wordt de wilskracht om de doeleinden na te streven vergroot, worden potenties geactiveerd en wordt een enorme stootkracht ontketend. Sociale mobilisering staat in scherp contrast tot de routinematige aktiviteit van politieke bureaucraten. Mobilisering is echter aan beperkingen gebonden: op den duur treden vermoeidheidsverschijnselen op, waardoor de aktiviteit afneemt en demobilisering plaatsvindt. Sociale bewegingen met een mobilisatie-karakter hebben een spontaan en kortstondig karakter.⁵⁾

De revoltes van jongeren, provo's en studenten, vertonen heel duidelijk dit mobilisatie-karakter. De ideologie van deze bewegingen sluit ook heel nauw bij deze vorm aan. Essentieel is de afwijzing van de grote onpersoonlijke organisaties die de mens opslokken: bedrijven, scholen, grote steden, het leger, de universiteit. Als ideaal wordt de kleine groep verheerlijkt, waarin de onderlinge relaties niet formeel maar uitermate persoonlijk zijn, en berusten op vertrouwen en wederzijds respect. De kleine overzichtelijke groep van gelijkgestemde aktivisten die gezamenlijk werken aan een project, maakt het mogelijk ieder te betrekken in de besluiten van de collectiviteit. Er zit een sterk anarchistisch element in de afkeer van institutionalisering en de voor-

keur voor de kleine groep. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het raden-model weer opgeld doet.⁶⁾ Het leven in communes wordt verheerlijkt, hoewel men moet vaststellen dat in deze commune-gedachten een sterk element zit van zich terugtrekken uit de maatschappij en isolement in eigen kring, wat nauwelijks meer politieke activiteit mag heten.

In aansluiting op de strategie die is opgesteld door de Franse linkse socialist André Gorz, bepleit de radicale beweging 'democratie aan de basis': 'centra van directe democratie', sowjets, lokale en regionale autonomie, zelfbeheer. Gorz schrijft: 'Het gaat er om het monopolistische ontwikkelingspatroon tegen te gaan door te strijden voor een gelede en gedecentraliseerde democratie, die gefundeerd is op de basis-gemeenschappen zoals coöperaties, gemeenten, fabrieken, streken, met hun horizontale en vertikale bindingen'.⁷⁾ De door Gorz aanbevolen strategie houdt in de geleidelijke transformatie van de samenleving door de vorming van machtscentra aan de basis, door de verovering van democratische rechten en vrijheden van onderaf. De afschaffing van het kapitalisme is het uiteindelijke doel van deze strategie. Tegen de staat wordt de democratische macht van soevereine organen in fabrieken en stadswijken gemobiliseerd. De student-activist Ton Regtien bepleit een soortgelijke strategie voor de radicale studentenbeweging.⁸⁾

De kerngedachte van de democratiseringsbeweging is dat mensen hun lot en hun dagelijkse aangelegenheden in eigen hand nemen. Daarvoor is een bewustzijnsverruiming van de burgers nodig en die wordt verkregen door bevrijdende politieke actie. Politieke discussie en confrontatie met de autoriteiten zijn directe ervaringen die de politieke betrokkenheid vergroten. De pleitzorgers van de kritische universiteit hebben betoogd dat 'verandering van het bewustzijn van de subjecten de hefboom is voor objectieve veranderingen'. Bevrijdende actie is afbraak van autoriteit. Door middel van actie en bewustzijnsverandering worden de huidige denkvormen doorbroken en daarmee is een stap gedaan in de richting van maatschappelijke structuurverandering.⁹⁾ In de beweging Nieuw Links treft men soortgelijke gedachten

aan. Het vormingswerk wordt geprezen als een middel tot verandering van het bestel: 'vormingswerk beoogt revolutie door middel van educatie'. H. C. M. Michielse noemt dit echter een illusie: 'als we de werkelijkheid van het vormingswerk bekijken dan blijkt opnieuw de machteloosheid'. Vormingswerk blijft een perifeer verschijnsel in onze maatschappij.¹⁰⁾

Biedt de radicale beweging uitzicht op een verdergaande democratisering van de samenleving? Als antwoord op het gevoel van machteloosheid wordt vooral een grotere participatie van de burger in zijn directe leefomgeving bepleit: in school, fabriek of wijk. Activering en mobilisering dienen om het politieke bewustzijn te verruimen. Mondigheid uit zich in het verlangen naar deelneming in de besluitvorming en in het verzet tegen de betutteling door autoriteiten. Politieke bewegingen van het mobilisatie-type zijn essentieel voor een vernieuwing en democratisering van de maatschappelijke structuur. Maar directe democratie aan de basis, gesteld al dat deze eis op grote schaal te verwezenlijken valt, geeft nog geen volledig antwoord op de politieke problemen.

Het verval van het parlementarisme impliceert een vermindering van de controle door de volksvertegenwoordiging. Steeds minder vindt een algemeen debat plaats over de prioriteiten van onze samenleving. Steeds meer worden grote belangenconflicten door rechtstreekse onderhandeling tussen de betrokkenen geregeld. Men kan zich gemakkelijk voorstellen dat deze corporatistische tendenties bij een verdere ineenstorting van het parlementair bestel vrij spel krijgen. Democratie aan de basis moet dus zijn tegenhanger vinden in democratische controle aan de top.

De radicale beweging in het algemeen en linkse utopisten in het bijzonder miskennen teveel het feit dat een samenleving centrale instanties nodig heeft die beslissingen nemen en regelingen treffen op macro-niveau. Zelfbeheer aan de basis maakt deze centrale organen niet overbodig. Zo is economisch centrale planning nodig en afstemming van de produktie op de behoeften van het volk. Politiek moeten op nationaal niveau de verschillende deelbelangen tegen elkaar afgewogen worden. Juridisch hebben de centrale organen tot

taak de handhaving van de rechtsorde te verzekeren.

De ideologie van de directe democratie kan een stimulans zijn voor sociale mobilisering en politieke activering. Maar de ideologie met zijn anarchistische bijmengsels en zijn voorkeur voor de kleine groep, geeft geen antwoord op het probleem van de politieke controle. Hoe weinig de activisten ook te verwachten hebben van de huidige linkse partijen, het zou fataal zijn wanneer zij op grond van hun wantrouwen tegen organisaties en instituties, principieel afstand deden van het partij-model. Sociale bewegingen kunnen door hun kortstondige mobilisatiekarakter onmogelijk de permanente controle op de machten in onze samenleving uitoefenen. Vakbonden en politieke partijen zullen van binnenuit gedemocratiseerd moeten worden teneinde de linkerzijde de macro-sociale werktuigen te verschaffen voor de uiteindelijke fundamentele democratisering van de maatschappij.

Literatuur

1. 'Ledendaling dwingt P.v.d.A. tot forse bezuiniging', *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 8-IX-69.
2. Wim Brinkman, 'Over de funktie van de partij-afdeling' (I, II) in *Links*, 25-V-68 en 8-VI-68; Wim Brinkman, 'De crisis in de Partij van de Arbeid', *Links*, 30-IX-68.
3. J. van den Berg, *De Anatomie van Nederland*, Amsterdam, 1967, p. 122.
4. J. A. A. van Doorn, Pressiegroepen, correctie of corruptie?, in *Pressiegroepen*, Utrecht 1959, p. 64.
5. Amitai Etzioni, *The Active Society*, New York, 1968, p. 387-422.
6. *Aantekeningen voor een radenuniversiteit*, Uitgave Nederlandse Studentenraad, oktober 1968.
7. André Gorz, *Het moeilijke socialisme*, Amsterdam 1968, p. 45.
8. Ton Regtien, *Universiteit in Opstand*, Amsterdam, 1969, p. 162.
9. *Bewustwording als politiek*, uitgave kritische universiteit Amsterdam, 1968.
10. H. C. M. Michielse, De omwegen van de revolutie, *Interlinks*, nr. 3, juni 1969.

P. E. de Hen

Over de economische konsekwenties van het invoeren van arbeiders-zelfbestuur is nog weinig bekend. Maar één praktijkvoorbeeld staat ter beschikking, het Zuidslavische experiment. In hoeverre de Zuidslavische ervaring, opgedaan in een land met een intern sterk variërend maar grotendeels laag welvaartsniveau, getransponeerd kan worden naar West-Europa blijft een open vraag. Tegen zo'n overbrenging zijn in ieder geval bezwaren aan te voeren:

— De arbeider in Zuidslavië komt zelf uit een agrarisch milieu of staat nog dicht bij een agrarisch milieu. Een zeer groot deel van de werknemers is tegelijkertijd voor het eerst geconfronteerd èn met industriële werkgelegenheid èn met zelfbestuur. Het gebrek aan industriële tradities kan heel goed een voordeel zijn geweest bij het succesvol laten functioneren van het zelfbestuur.

— Zuid-Slavië had geen kapitalistische concerns van de bijvoorbeeld in ons land bestaande omvang en met de in ons land bestaande internationale vervlechting. Het invoeren van zelfbestuur in een nieuw op te richten onderneming of in een kleine bestaande onderneming is organisatie-technisch eenvoudiger dan het invoeren van zelfbestuur in een bestaand zeer omvangrijk internationaal apparaat — gesteld dat men dat in stand wil houden.

Het tweede bezwaar is een zaak van de overgangsfase, en die wil ik, hoe belangrijk juist het goed laten verlopen van de overgang en het overwinnen van de tegenstand tegen zelfbestuur ook is, in dit artikel buiten beschouwing laten.

Hier gaat het om een poging een beeld te schetsen van een situatie waarin het zelfbestuur bestaat en functioneert. Met dit uitgangspunt

P. E. de Hen, geb. 1946, studeert economie a. d. Universiteit van A'dam; sociaal-econ. redakteur van het Vrije Volk en medewerker a. d. Groene Amsterdammer.

Adres: Loodskotterhof 111, Amsterdam 19.

is al meteen aangegeven dat ik géén essentiële economisch-theoretische belemmeringen zie voor het laten functioneren van arbeiderszelfbestuur. Hoewel in de economische wetenschap veel gewerkt is met de 'entrepreneur', de inventieve ondernemer, die vaak wordt opgevoerd als een aparte produktiefactor, mag daaruit niet geconcludeerd worden dat arbeiderszelfbestuur onmogelijk is. Hier kan wèl worden teruggegrepen op de Zuidslavische ervaring, zoals die onder meer is beschreven in de studie van dr. M. J. Broekmeyer (*De Arbeidersraad in Zuidslavië*, Meppel 1968). Het bleek in Zuidslavië dat binnen het zelfbestuurstelsel ondernemersfiguren die bereid zijn mee te werken wel degelijk een plaats kunnen vinden. De ondernemer in de zin van de 'entrepreneur' uit de economie is overigens typisch het produkt van een voortdurend naar méér en nieuwer strevende maatschappij, waarvan niet vaststaat dat het de enige maatschappijvorm is waarin op een redelijk niveau kan worden geleefd.

Het arbeiderszelfbestuur kan heel goed in verschillende types van economische orde worden ingepast, zij het dan dat het niet in ieder type een even grote betekenis zal hebben.

De theorie van de economische orde kent diverse indelingen. Voor het bestuderen van de economische effecten van zelfbestuur is het van essentieel belang na te gaan hoe de economische orde waarin dat zelfbestuur wordt verwezenlijkt eruit zal zien. Er zijn twee hoofdgroepen van mogelijkheden, (a) een gecentraliseerde economie waarin een plan-instantie bepaalt — in meer of minder vergaande mate — wie wat produceert, in welke hoeveelheden, op welke plaats en met welke produktiemethoden, en (b) een niet-gecentraliseerde economie, waarin al die beslissingen genomen worden op het niveau van de onderneming met een markt als indicator van de bij de consument levende wensen.

De gevolgen van deze twee hoofdvormen voor het zelfbestuur zijn zeer verschillend. Hoofdvorm (a) beperkt namelijk de mogelijkheden van de zelfbesturende arbeiders in veel verdergaande mate dan hoofdvorm (b). In geval (a) krijgen zij opgelegd de omvang van hun onderneming, tenminste de hoofdlijnen van hun produktiepakket, hun prijs

en in het meer drastische geval misschien zelfs via een distributiesysteem hoeveel zij als consument mogen verbruiken. Behalve voor lopende beslissingen en de overigens zeer belangrijke interne organisatie van het werk, is er voor zeggenschap over de essentiële economische beslissingen nauwelijks ruimte.

De centraal geleide economie heeft tot nu toe het meeste succes geboekt als een orde die het bereiken van een vrij beperkt aantal zeer veel economische inspanning eisende doeleinden mogelijk maakte: grootscheepse industrialisatie, ingrijpende verbetering van collectieve voorzieningen als het onderwijs. Dat is gegaan ten koste van de zo soepel mogelijke bevrediging van de niet-collectieve consumptieve verlangens van de verbruikers. Daarvoor schijnt de markt onontbeerlijk te zijn (de voorziening van de niet-collectieve consumptieve behoeften is kennelijk het best in die centraal geleide economieën waar aan het marktmechanisme wat ruimte is gegeven, zoals de DDR).

Mede om deze redenen ga ik eerst uit van hoofdvorm (b), dat is, ruwweg, de nu in ons land bestaande economische orde. Uitgangspunt is dat de macht van de arbeidersraad reëel is. Zou dat niet het geval zijn, dan is de zelfbesturende onderneming slechts in naam anders dan onze kapitalistische onderneming met zijn dominerende directietop.

De werking van de moderne markteconomie is het centrale thema van de meeste westerse economische literatuur. Het vraagstuk kan op meerdere manieren bekeken worden: hoe komt de prijs tot stand, zo dat er een evenwicht tussen vraag en aanbod ontstaat? hoe ontstaan crises — onevenwichtigheden in een hele volkshuishouding of groep van volkshuishoudingen — en wat is daartegen te doen? welke rol speelt de overheid, en welke rol moet zij spelen om de ontwikkeling in goede, dat wil zeggen evenwichtige, banen te leiden?

Evenwichtig is die economische situatie waarin bij gegeven prijzen de koopkrachtige vraag bevredigd wordt, terwijl tevens het aanbod van arbeidskrachten door de volkshuishouding wordt geabsorbeerd. Buiten beschouwing blijft de inkomensverdeling, terwijl voor het markteven-

wicht bij goederen en diensten het bestaan van monopolioïde verschijnselen — een normale trek van onze economie — geen beletsel hoeft te vormen. In deze beperkte zin van 'evenwicht' hoeft de economische orde dus niet de best denkbare te zijn. Zeer waarschijnlijk is zij produktietechnisch niet de meest efficiënte (het bestaan van de monopolioïde verschijnselen, van machtsposities op de verkoopmarkt, maakt dat zeker waarschijnlijk), is de inkomensverdeling allesbehalve ideaal en bestaat er gerechtvaardigde twijfel aan de mate waarin zij niet eerst zelf consumptieve behoeften kweekt om ze daarna juichend over haar eigen prestatie te bevredigen.

Het arbeiderszelfbestuur heeft gevolgen voor de inkomensverdeling. Het bestaan van een groep inspraakhebbende aandeelhouders past niet bij een werkelijk zelfbestuur. Het is denkbaar dat de onderneming het gezamenlijk eigendom is van de arbeiders. De rente-inkomsten op het geïnvesteerde kapitaal komen dan hun toe. Om een zo groot mogelijke efficiëntie te bereiken zal de onderneming in een marktsituatie bovendien naar winst moeten streven, en eventueel gerealiseerde winst komt eveneens aan de arbeiders toe. De grote ongelijkheid in inkomens die we nu kennen berust voor een belangrijk deel op het bestaan van bezitsinkomen, dat wil zeggen de eerder genoemde rente en winst. Ook al zullen verschillen in looninkomen blijven bestaan dan betekent het overhevelen van de bezitsinkomens aan de arbeiders als groep toch nog een betere spreiding. Het gevolg zal anderzijds óók kunnen zijn dat tussen werknemers die nu op grond van een c.a.o. voor een gelijksoortige prestatie eenzelfde beloning krijgen (of een binnen nauwe grenzen schommelende beloning) zonder dat er iets aan hun prestatie verandert, toch grotere onderlinge inkomensverschillen ontstaan. Metaal draaier A in een goed renderend bedrijf kan aanzienlijk meer verdienen dan metaal draaier B in een marginaal bedrijf.

Als het bezitsinkomen toevallig aan de arbeiders staan er voor financiering van uitbreidingen van de onderneming twee wegen open: het vastleggen van eigen winst- en renteinkomen, eventueel ook van looninkomen, of een beroep doen op een extern kredietapparaat. Vanwege zijn centrale betekenis, ook als apparaat om de economie bij te sturen,

zal dat kredietapparaat vermoedelijk niet 'zelfbesturend' zijn wat het aanleggen van zijn kredietkriteria aangaat. Daarvoor dienen dan centrale richtlijnen door de staat, het planbureau of de centrale bank te worden gegeven.

Het is ook denkbaar dat de staat eigenaar is van het in de onderneming geïnvesteerde kapitaal, en dit tegen vergoeding, rente, pacht, huur, aan de arbeiders beschikbaar stelt. Afgezien van belastingen vallen ook dan de winsten aan de arbeiders toe, maar de kapitaalrente is voor de overheid, die er een bestemming aan geeft.

Deze laatste mogelijkheid lijkt reëler dan de eerste. Als de werknemers zelf eigenaar zijn van de produktiemiddelen bestaat de mogelijkheid dat van nieuwe personeelsleden verlangd wordt dat zij zich, net als nu bij een produktiecoöperatie, 'inkopen' door een bedrag in het bedrijf te steken.

De andere inkomensverdeling en de gewijzigde financieringswijze — de particuliere aandeel- en obligatiehouder verdwijnt — maakt een belangrijk verschil met de huidige situatie. Maar zal het marktgedrag van de zelfbesturende arbeidersraad anders zijn dan het marktgedrag van de kapitalistische ondernemer?

In theorie is een toestand van zuivere concurrentie de meest ideale die haalbaar is in een markteconomie. Individuele vragers noch individuele aanbieders zijn dan in staat de prijsvorming ook maar enigszins te beïnvloeden. De markt geeft onbeïnvloed de verlangens van de consument door, en de daaruit resulterende behoefte aan produktiefactoren. De zuivere concurrentie heeft echter een zekere zelfvernietigende werking, omdat de groei van de individuele onderneming er in het geheel niet door wordt geremd. Verder is het een statische evenwichtssituatie. Zodra er groei in de economie zit of veranderingen in de behoeften optreden, is het marktmechanisme geen voldoende indicator meer, en zijn ernstige onevenwichtigheden mogelijk: overproduktie en werkloosheid. Bovendien berust naar alle waarschijnlijkheid een flink deel van ons welvaartsniveau op de toepassing van technologie die alleen in grote, door hun omvang zelf markt-beïnvloedende bedrijven toepasbaar is. Zulke bedrijven bestaan nu. In de markt eco-

nomie waarvan hier is uitgegaan zullen ze ook bestaan. De aanbieder, de onderneming, heeft dan een aanzienlijke invloed op zijn eigen prijzen en produkt, en opereert in een markt waarin het betrekkelijk stabiel houden van de prijzen gecombineerd wordt met andere middelen om de consument te beïnvloeden (reclame, kortingen). Op de markt voor produktiemiddelen zijn deze beïnvloedingsmogelijkheden kleiner omdat de koper daar gewoonlijk beter geïnformeerd is (een belangwekkend onderscheid dat wordt gehanteerd door T. Scitovsky in zijn *Welfare and Competition*- 7e druk Londen 1968). Het marktgedrag van de onderneming wordt nu van grote betekenis omdat de onderneming niet meer is overgeleverd aan het onbeïnvloedbare Vrije Spel der Marktkrachten. Het Vrije Spel dwingt de ondernemingen tot zo groot mogelijke efficiëntie, omdat ze anders uit de boot vallen in de voortdurende concurrentiestrijd. Die dwang is nu minder groot.

Daardoor is er enige speelruimte. Wat de kapitalistische ondernemer met zijn speelruimte doet is nog steeds een beetje een probleem. Vast staat dat maximale winst één van zijn doeleinden is, en dat hij mede daarom veel waarde hecht aan efficiëntie. Maar er zijn ook andere doelstellingen te vinden, zoals het langzamerhand befaamde 'rustige leven' als 'the best of monopoly profits', dat wil zeggen, geen harde concurrentie maar redelijke winst en de zekerheid door de concurrentie enigszins met rust te worden gelaten. Galbraith heeft in zijn *New Industrial State* (1967) grote nadruk gelegd op de doelstelling omzetgroei. Maar ook min of meer sociale doeleinden komen voor.

In een markteconomie als de onze zal de onderneming met arbeiderszelfbestuur tot op zekere hoogte winst moeten nastreven, alleen al om het bedrijf in stand te houden — een soort faillissement is in een dergelijke orde noodzakelijk — en de mogelijkheid te geven zich aan te passen bij veranderende situaties. Eigenlijk is dat de enige zekerheid die er is over het gedrag van dit soort onderneming. Of de werknemers, nu hun inkomen veel meer direct afhankelijk wordt van het ondernemingsresultaat, alles op alles zullen zetten om niet alleen de winst-voor-een-rustig-leven te maken, maar de maximale winst om er zelf zo goed mogelijk van te leven, dan wel tevreden zullen zijn met een be-

paald inkomensniveau en de rest van de winst opgeven om tegen lagere prijzen te kunnen werken of hem aanwenden om er 'goede werken' mee te verrichten hangt niet van het economisch stelsel af, maar van de betrokken arbeiders.

Van deze, laten we zeggen, groepsmentaliteit, zal het ook afhangen of de onderneming bijvoorbeeld om haar winst op peil te houden snel vestigingen sluit, dan wel genoeg neemt met een lagere of geen winst om een bedrijfsonderdeel uit sociale overwegingen in stand te houden. Alle mogelijkheden liggen open.

De conclusie uit deze redenering is dat de arbeidersraad die de entourage van de huidige kapitalistische onderneming erft heel wel op dezelfde voet door zou kunnen ondernemen. Uit de economische orde volgt slechts dat de inkomensverdeling (en daarmee vermoedelijk de vraag naar produkten) anders wordt — anderzijds wordt het belang van de arbeider bij het ondernemingsresultaat zoveel groter dat daaruit een sterke impuls kan voortkomen om zoals nu door te gaan. Zelfbestuur biedt geen garantie voor een 'beter' gedrag dan de huidige bestuursvorm — tenzij de werknemers inderdaad hun nieuwe positie anders gaan benutten dan de kapitalistische ondernemer.

Zoals gezegd, de bestaande markteconomie is een economische orde met aanzienlijke feilen. Aan de ene kant is het misschien geruststellend dat arbeiderszelfbestuur de huidige economische orde op belangrijke punten onaangetast kan laten, bevredigend is het niet.

Er staan nu weer twee mogelijkheden open: het marktmechanisme in hoofdlijnen intact laten, maar aanvullen met een centrale leiding om het bij te sturen, of het marktmechanisme uitschakelen, vastgestelde prijzen invoeren met vastgestelde produktieplannen enzovoort. Het is een vraagstuk van vrije keuze, met als overwegingen bijvoorbeeld hoe de belangrijkste eisen die aan de economie worden gesteld het best kunnen worden verwezenlijkt.

Het overschakelen op de echte centrale leiding betekent, tenzij de plantechieken en de mogelijkheden om de behoeften van de consument te peilen aanzienlijk verbeterd worden, in een ontwikkelde economie het opgeven van een groot stuk particuliere behoeftenbevredi-

ging. Als men niet bereid is dat offer te brengen is het aanvullen van het marktmechanisme met een stuk centrale planning de beste oplossing.

Omdat bij de financiering in de economie met arbeiderszelfbestuur de banken waarschijnlijk een veel grotere rol gaan spelen ligt daar een grote mogelijkheid voor beïnvloeding. Op grond van centraal — door de volksvertegenwoordiging bijvoorbeeld — vast te stellen prioriteiten kunnen de banken aanwijzingen krijgen voor de verschaffing van financieringsmiddelen aan de ondernemingen. Uitbreidingen en productieprocessen die niet in het prioriteitenplan passen worden niet of mondjesmaat gefinancierd. Er dienen dan wel mogelijkheden te zijn om te voorkomen dat ondernemingen veel zelf financieren uit hun winst. Als men het prijsmechanisme behalve ter bestrijding van excessen onaangetast wil laten — gebeurt dat niet, dan valt het nut van het handhaven van de markt weg — valt te denken aan een hoge belasting op de winsten.

De inspraak van de ondernemingen zelf in de vaststelling van het plan kan worden bereikt door de Franse planmethode te volgen. De indicatieve planning in Frankrijk, die waarschijnlijk verder gaat dan in enig ander Westeupees land, wordt voorbereid door zeer uitgebreide consultaties van comité's waarin werkgevers en werknemers zitten, samen met planbureauvertegenwoordigers. De ondernemingen met arbeidersraden zouden net zo kunnen worden ingeschakeld. De centrale planning van bepaalde onderdelen van de economie kan ook gehanteerd worden voor het vaststellen van de loonniveau's. Bij arbeiderszelfbestuur valt de onderhandeling tussen werknemers en werkgevers waarin nu de lonen worden vastgelegd, weg. Het helemaal overlaten van de loonvaststelling aan de arbeidersraad is wel democratisch, maar niet bevorderlijk voor de efficiëntie van de economie, omdat dan de al eerder aangestipte loonverschillen zeker nog groter kunnen worden: zwakke bedrijven betalen weinig loon, sterke veel. Inefficiënte bedrijven blijven produceren, terwijl — in beginsel — de daar werkzame arbeidskracht en het daarin gestoken kapitaal veel beter elders in een meerbelovende sector zou kunnen worden ingezet. Natuurlijk is dit

theorie, in de praktijk is een dergelijke omschakeling veel moeilijker te verwezenlijken en kunnen er redenen zijn om een inefficiënt bedrijf in stand te houden. Maar ook dan zou dat, niet alleen uit een oogpunt van rechtvaardige beloning maar eveneens terwille van het zo efficiënt mogelijk laten functioneren van de economie, subsidiëring van zulke bedrijven te prefereren zijn boven drukken van de lonen. Naast het looninkomen zullen de werkgevers in deze bedrijven trouwens toch al het extra winstinkomen missen dat in goedlopende bedrijven bestaat.

Een dergelijke planning kan een deel van de onvermijdelijke tegenstellingen tussen ondernemingsbelang en algemeen belang — zoals bepaald in een referendum of door een vertegenwoordigend lichaam opvangen. Dat zulke tegenstellingen ook na invoering van arbeiderszelfbestuur zullen blijven bestaan lijkt mij zeer waarschijnlijk. Mogelijk hebben de direct bij de leiding van hun bedrijf betrokken arbeiders een veel groter sociaal bewustzijn dan de huidige werknemer, maar niettemin zijn zij méér betrokken bij hun eigen bedrijf dan bij het door een veel grotere groep en in een ander verband vastgestelde algemeen belang. De discussie die in het kader van de planvaststelling plaats moet hebben kan overtuigen, maar ook daarvoor is geen garantie (en als er geen planning op bovengeschetste wijze plaatsheeft maar een centrale planning op basis van de algemene prioriteiten doch zonder overleg, ofwel in het geheel géén planning is de kans op botsingen veel groter). De machtsstrijd is niet helemaal uit de economie te bannen.

Noot

Het bovenstaande is allerminst grondig uitgewerkt. Om het stuk niet de schijn te geven diepgaander te zijn dan het is zijn er geen voetnoten bij vermeld. Voor een stuk economische benadering van het medezeggenschapsvraagstuk zij de belangstellende lezer verwezen naar het proefschrift van dr. S. Bergsma. De Vermaatschappelijking van de Onderneming, Deventer 1965.

Bram Peper

Niemand zal willen ontkennen dat het zelfbestuur 'in' is. Anders dan met vele andere verschijnselen en opvattingen die 'in' zijn, gaat het hier om een zaak met een minder modieus karakter. Daarvoor raakt het te veel de centrale instellingen van onze samenleving en vormt het een bedreiging van de wijze waarop deze tot nu toe vorm hebben gekregen.¹⁾ In historisch perspectief is, zoals bekend, de idee van zelfbestuur niet nieuw.

Bewijzen voor de bedreigende invloed die van opvattingen over zelfbestuur uitgaan, zijn te vinden in het strijdtoneel dat de laatste jaren de universiteiten te zien hebben gegeven. De studentenbeweging is in staat gebleken — gevoed door ideeën over democratisering en zelfbestuur — het universitaire bedrijf fors te ontregelen. Alleen al dit resultaat van de studentenacties bewijst dat hun aanspraken op een democratisch bestuur van de universiteit een bredere voedingsbodem hebben dan alleen de verbeeldingskracht van een klein groepje activisten.

Ook in het arbeidsbestel begint de roep om inspraak, zelfs om zelfbestuur, luider te klinken. Nog nooit heeft in ons land zo'n belangstelling bestaan — ook niet bij de vakbeweging — voor het Joegoslaviëse systeem van arbeidersraden. Zei NVV-voorzitter Kloos niet onlangs dat de werknemers het recht behoren te hebben de leiding van ondernemingen te kiezen en derhalve ook naar huis te sturen? Steeds sterker wordt de kritiek op organen als de S.E.R. en de ondernemingsraad, die worden ontmanteld als instrumenten van het management;

Drs. Bram Peper, geb. 1940, studeerde sociale geografie en niet-westerse sociologie a. d. Universiteit v. A'dam; wet. medewerker a. d. Sociale Faculteit a. d. N.E.H., Rotterdam. Publikaties: Grootte en groei van Java's inheemse bevolking (1967); artikelen over maatsch. opbouwwerk, medezeggenschap e.a.

Adres: Merellaan 202, Capelle a. d. IJssel.

ze worden, ondanks alle fraaie preambules, niet beleefd als instellingen van respectievelijk de nationale en bedrijfsgemeenschap.²⁾

Kenmerkend voor alle democratiseringsbewegingen is, dat zij bezig zijn de machtsstructuur in onze samenleving op haar democratische gehalte te toetsen. De meeste instellingen kunnen de toets van die kritiek niet doorstaan. Alleen in vrijwillige organisaties is democratische vormgeving aan de doelstellingen in principe mogelijk, al valt ook dat in de praktijk vaak bitter tegen.

Juist omdat de democratie in onze maatschappij in alle toonaarden wordt aangeprezen en als haar formeel-ideologische basis fungeert, staat een beroep op de invoering van democratische procedures bij de toewijzing van machtsposities principieel zo sterk.

De meeste politieke partijen in Nederland zijn het produkt van een emancipatiestrijd. In die strijd heeft democratische gezindheid — als hoogst bereikbare toen — zijn definiëring gevonden in het algemeen kiesrecht. Met dit instrument kon een zekere mate van gelijkstelling en gelijkberechtiging tussen groeperingen (katholieken, protestanten en socialisten) verwezenlijkt worden. Het heeft echter ook betekend dat 'de politiek' in Nederland naar haar inhoud in belangrijke mate beperkt is gebleven tot de strijd tussen deze collectiviteiten. Ik zou deze democratie willen omschrijven als een emancipatiedemocratie.

Democratiseringsbewegingen nu pogen los te komen van deze enige definiëring van de democratie. Nederland zit in een overgangsfase van een emancipatiedemocratie naar een fundamentele democratie. De idee van fundamentele democratie geeft richting aan het streven naar de invoering en uitbouw van democratische procedures en grondrechten in andere maatschappelijke velden dan die van de traditionele politiek. Nadat grote collectiviteiten hebben bereikt dat zij als volwassenen aangesproken worden, wil nu de burger zo benaderd worden. Dit streven vindt terminologisch zijn uitdrukking in leuzen als: de verbeelding aan de macht, de mens aan de macht, zelfbestuur, zelfverwerkelijking, vervreemding, democratisering, radenmaatschappij, e.d.

Opvallend, doch niet verwonderlijk, is de nadruk die gelegd wordt

op de beleving van democratische waarden in kleine sociale verbanden. In kleinere groepen (b.v. projectgroepen, werkgroepen, e.d.) wil men met een zo groot mogelijke consensus — na meestal uitgebreide discussies — komen tot de vaststelling van de doelstellingen en taken van de groep. Er is een sterke 'bias' ten aanzien van de basis. Men wil de besluitvorming zo veel mogelijk laten plaatsvinden in de directe leef sfeer. Dus decentralisatie boven centralisatie. De beslissing over de directe leef- en werkomstandigheden moet voorbehouden zijn aan de basis van de maatschappelijke en organisatorische pyramide.

Zelfbestuur zou men kunnen omschrijven als een organisatievorm:

- a) waarbij aan een ieder die deel uitmaakt van een bepaald sociaal verband principieel een gelijk recht wordt toegekend bij de vaststelling van de doeleinden van dat verband. Dat impliceert uiteraard ook een gelijk recht bij de uitwerking van die doeleinden in concrete taken en evenzo bij de controle op uitwerking en doelverwezenlijking;
- b) die gekenmerkt wordt door het feit dat hij een betrekkelijk beperkt aantal mensen omvat. In sociologische termen: het betreft micro- en meso-sociale verbanden en geen macro-sociale verbanden. Er bestaat zelfs een lichte voorkeur voor en associatie met het micro-niveau (voorbeelden daarvan: vriendenclub, discussieclub, werkploeg, schoolklas, peleton, e.d.). Voorbeelden van het meso-niveau zijn: wijk, buurt, bedrijf, universiteit, faculteit, kerkelijke gemeente, regiment, bataljon, e.d. Het macro-niveau verwijst naar de gehele samenleving of belangrijke onderdelen daarvan, zoals institutionele sectoren (onderwijs, bedrijfsleven, militaire apparaat, e.d.).³⁾

De vraag — mij door de redactie gesteld — welke belemmeringen er zijn voor de invoering van zelfbestuur, lijkt mij het best te beantwoorden door een onderscheid te maken tussen belemmeringen van externe en van interne aard.

Onder externe belemmeringen wil ik verstaan de tegenstand die zal komen van bestaande maatschappelijke organisaties die — om de een of andere, maar in laatste instantie politieke reden — geen heil zien in zelfbestuur. Dus een duidelijke voorkeur hebben voor de bestaande maatschappelijke orde.

Interne belemmeringen hebben betrekking op het systeem en proces van zelfbestuur zelve. Vooral de vraag naar de factoren die de aantrekkingskracht en geloofwaardigheid van zelfbestuur als alternatief maatschappelijk model in de weg staan. Wat zijn in feite de eigen verdiensten van het zelfbestuur?

Externe belemmeringen

Het hoeft geen betoeg dat de invoering van zelfbestuur, zoals hierboven omschreven, onze maatschappelijke orde fundamenteel zal doen wijzigen. Want met uitzondering van vrijwillige organisaties, waar het althans in principe mogelijk is, kent onze samenleving bijna uitsluitend organisatievormen waar de doelstellingen door een beperkt aantal mensen worden geformuleerd. Zelfs het parlement maakt hierop — jammer genoeg — te schaars een uitzondering. Hopelijk werken de buitenparlementaire acties een versteviging van de positie van het parlement op den duur in de hand.

Wel is het zo dat de bepaling van de doelstellingen beïnvloed wordt door mensen en groeperingen van zowel binnen als buiten de organisatie. We spreken dan meestal van pressiegroepen (een net woord voor buitenparlementaire oppositie) of machtige mannen achter de schermen.

Een voorbeeld van een sector waar uiteindelijk maar een beperkte groepering in laatste instantie het beleid bepaalt is het arbeidsbestel. Hoewel de werknemers via hun vakorganisaties een niet geringe invloed uitoefenen op de handelingen van het georganiseerde management, blijft de formulering van de doelstelling van de onderneming hoofdzakelijk het terrein van de individuele managers. Alleen ten aanzien van de verdeling van de resultaten en vooral bij het vaststellen van de arbeidsvoorwaarden (op landelijk niveau met name) is van een redelijke mate van beïnvloeding sprake. Die invloed is minder dan hij zou kunnen zijn, omdat slechts 40% van de werknemers is georganiseerd.

Het is duidelijk dat alleen al de gedachte aan zelfbestuur in het economisch leven op felle weerstand zal stuiten. Zelfbestuur tast onze

economische orde in haar wortels aan. Zelfbestuur betekent b.v. een regelrechte uitholling van het bestaande eigendomsrecht. De beslissing over de verdeling van de resultaten van de collectieve inspanning, ligt immers in handen van de zelfbesturende organisatie.

Ik zal nu, puntsgewijs, proberen aan te geven welke argumenten gehanteerd zullen worden door hen, die geen behoefte hebben aan een drastische wijziging van onze maatschappelijke orde. Deze argumenten worden hier genoemd los van de vraag of ze op grond van logische of empirische kennis houdbaar zijn, maar slechts omdat zij naar mijn inzicht aansluiten bij de ervaringswereld van de meerderheid der bevolking. In die zin zijn het sterke, want 'populaire' argumenten en evenzovele belemmeringen op de weg naar zelfbestuur.

1. De mensen die zo graag zelfbestuur willen, zijn linkse extremisten, die — zo ze het zelf al niet zijn — heulen met de communisten.

— Door deze vorm van stigmatisering wordt het probleem gereduceerd tot een keuze tussen de communistische en de vrije westerse wereld. Men wordt gedwongen partij te kiezen tussen deze twee maatschappelijke stelsels. Er is geen 'derde' weg mogelijk; zó gesteld is de keuze niet zo moeilijk.

2. De kringen die zelfbestuur voorstaan, willen de hele maatschappij overhoop halen. Dat brengt niets goeds, alleen maar chaos. Trouwens, zo slecht is onze maatschappij toch niet?

— Hiermee wordt gespeculeerd op de geringe veranderingsgezindheid van de meerderheid van de bevolking. Uit sociologische en psychologische literatuur is genoegzaam bekend dat de behoefte aan fundamentele verandering slechts in een als extreem ervaren maatschappelijke situatie aanwezig is. Het zou overdreven zijn te stellen dat die ervaring vaardig zou zijn geworden over het Nederlandse volk.

3. Zelfbestuur, medezeggenschap is misschien wel mooi, maar de mensen interesseren zich er toch niet voor.

— Voor wat betreft dit punt ontbreekt het niet aan onderzoeken die bewijzen dat b.v. de behoefte aan medezeggenschap bij de werknemers bijzonder gering is.

4. Idealistisch gezien is zelfbestuur natuurlijk wel aantrekkelijk,

maar in de praktijk zijn het toch maar weer een paar mensen die de lakens uitdelen.

— Ook deze argumentatie vindt veel ondersteuning in de directe ervaringswereld van de meeste mensen. Zelfs in vrijwillige organisaties zijn het vaak de voorzitter en secretaris die in feite bepalen wat er moet gebeuren.

5. Hoe kun je nu mensen laten beslissen over zaken waar zij geen verstand van hebben?

— Zo gesteld zal die argumentatie door zijn evidentie bij vele mensen aanslaan. Zij vindt dan nog steun met voorbeelden uit de sfeer van de oude 'professions'. Hoe kan b.v. een student of patiënt meebeslissen over hoe een chirurg een operatie moet uitvoeren? De keuze wordt teruggebracht tot die tussen deskundigheid en democratie, waaruit de deskundigheid als overwinnaar tevoorschijn komt.

6. Zelfbestuur is wel mooi wellicht, maar we kunnen het ons niet permitteren vanwege onze afhankelijke — vooral economisch gezien — positie ten opzichte van het buitenland.

— Geen experimenten, niet in de eerste plaats omdat we het niet willen, maar omdat we ons anders uit de markt prijzen.

In die opvatting wordt een absolute tegenstelling gesuggereerd tussen democratie en doelmatigheid, tussen besluitvorming door velen en die door enkelen.

De kracht van de voorgaande zes argumenten ligt in het brede scala aan bezwaren die zij vertegenwoordigen. Voor bijna elke concrete situatie is op zijn minst wel één argument bruikbaar. In het totaal aan argumenten bevinden zich verder enkele die volstrekt afwijzend staan tegenover elke gedachte aan zelfbestuur, maar ook verschillende die op zijn minst suggereren dat zelfbestuur eigenlijk wel mooi is, maar om de een of andere praktische reden niet uitvoerbaar.

Pogingen om zelfbestuur te introduceren zullen in de meeste gevallen een voortijdig einde vinden, alleen al door het naar voren halen van genoemde bezwaren. Om nog maar niet te spreken van de macht die door een aantal maatschappelijke sectoren gemobiliseerd kan worden als het op een confrontatie aan zou komen. Zowel in het arbeids-

bestel, het militaire apparaat als in de daar doorheen spelende velden van de typische 'professionals' (artsen, technici, juristen) zal men niet bereid zijn het zelfbestuur als alternatief organisatiemodel te aanvaarden. Het zou naar mijn inzicht een vergissing zijn te menen dat de bezwaren zoals die door de beleidbepalers in die sectoren geformuleerd zullen worden, niet gedeeld worden door de overgrote meerderheid van de mensen die hun werk daar vinden. Voorstanders van zelfbestuur doen er goed aan zich te realiseren dat zij die, in hún opvatting, alleen maar te winnen hebben bij zelfbestuur zich zeker op korte termijn zullen scharen aan de zijde van de 'establishment'. ⁴⁾ Om die reden staan beleidbepalers bij een confrontatie zeer sterk. Met een door de meerderheid gelegitimeerd stuk macht en dus met gezag, zullen zij een snelle invoering van zelfbestuur effectief kunnen verhinderen.

Wie voorstander is van zelfbestuur zal voorlopig zijn hoop moeten putten uit het onderwijs. Op lange termijn is het onderwijs, dat traditioneel nog de grootste vrijheid in onze cultuur is gelaten, de belangrijkste hefboom om tot vormen van zelfbestuur te komen. De recente democratiseringsbeweging daar, biedt kansen op organisatievormen, die verwantschap zullen vertonen met het zelfbestuur.

Interne belemmeringen

Bekend is dat de gedachte aan zelfbestuur vooral leeft in linkse politieke kringen. Het is op het ogenblik vooral de studentenbeweging waarin de gedachte aan zelfbestuur is belichaamd. Men spreekt van de autonomie aan de basis, van projectgroepen e.d. Toevallig is het niet dat daar de gedachte zo sterk leeft.

We kennen dezelfde ideeën al uit de socialistische beweging in de 19-de, begin 20-ste eeuw. De idee van commune, arbeidersraden, e.d. vond toen theoretisch zijn uitwerking, en ook praktisch in allerlei — nu als utopistisch geschetste — gemeenschappen. We weten dat ze meestal na kortere, maar zeker na langere tijd zijn verdwenen. Zij betekenden een niet als reëel ervaren maatschappelijk alternatief. Zo de arbeiders er al iets in zagen, ontbrak de macht om de maatschappij in die zin te hervormen.

De maatschappelijke integratie van de massale arbeidersbevolking vond plaats in een periode van betrekkelijke machteloosheid en in een bijna feodale cultuur. Ondanks substantiële positieverbeteringen voor de arbeiders is de grote mate van integratie en het culturele klimaat die ons arbeidsbestel kenmerken in belangrijke mate te verklaren vanuit het feodale klimaat dat tijdens het proces van maatschappelijke inpassing heerste.

De parallel met de studentenbeweging is al eerder getrokken.⁵⁾ Het belangrijke verschil met de arbeiders is dat de studenten op het moment dat zij in zeer grote aantallen het universitaire bestel wilden binnentrekken, niet accoord zijn gegaan met een soort fabriek-achtige integratie (Maris), een organisatievorm die beschikbaar en bekend was. Zij hebben het niet 'genomen' en hoefden het ook niet te nemen — voorlopig, voeg ik er haastig aan toe — omdat zij:

- a) in een voor medezeggenschap en dergelijke veel gunstiger sociaal-politiek klimaat hun bezwaren konden uiten dan arbeiders en hun leiders 50 of 100 jaar geleden.
- b) beter bewerktuigd (vooral naar ontwikkelingsniveau) en in vrij grote getale uiting konden geven aan hun protest.

Wat mij echter opvalt, is dat het antwoord dat b.v. de meeste studentenactivisten in woord en daad geven niet wezenlijk verschilt van het antwoord dat decennia terug concreet en vluchtig gestalte kreeg in communes en raden. De vraag is: is dit antwoord dat toen niet adequaat is gebleken, nu wel een reëel alternatief? Ik dacht van niet.

Wel is het antwoord begrijpelijk. Namelijk als reactie op de vreemdende werking die van grote organisaties uitgaat. De massale organisaties vergroten de afstand tussen het niveau waar de doelstellingen worden geformuleerd en de lagere niveaus. De reductie tot bepaalde relatiepatronen die elke organisatie is, is zeer ver doorgetrokken in grote organisaties. Het verbeteren van de communicatie, waar velen zo vol van zijn, verandert daaraan niets fundamenteels. Op de distantie-scheppende schaalvergroting reageert men nu met een emotionele en relationele schaalverkleining: de kleine groep, die over zichzelf heerst, die overzichtelijk is.

Op die manier lost men misschien wel tijdelijk emotionele en relationele problemen op, maar die vorm van reactie is niet toegesneden op de problemen die — hoe men het ook wendt of keert — om een oplossing vragen. Anders gesteld: het is in deze vorm geen creatief organisatorisch antwoord op de maatschappelijke problemen die men te lijf wil gaan.

Ik zie als de grootste belemmering — en dat bezwaar schemerde al door in de eerder genoemde belemmeringen — voor de invoering van zelfbestuur, het ontbreken van een voldoende uitgewerkt maatschappelijk model, dat richting zou kunnen geven aan de strevingen naar zelfbestuur. Zo lang de uitwerking van de idee van zelfbestuur niet uitkomt boven het niveau van het micro- en meso-sociale verband, zal het niet in staat zijn om permanent de steun te verkrijgen van de massa der bevolking. Wie meent dat de huidige maatschappelijke orde grote feilen vertoont zal dus met een duidelijk alternatief moeten komen. Zonder dat is de meerderheid van de bevolking zéker niet bereid de sprong naar het zelfbestuur te wagen. Zonder dat is het ook niet mogelijk te werken aan een fundamentele overeenstemming over de doelstellingen van het zelfbestuur, een overeenstemming die een noodzakelijke voorwaarde is voor de realisatie ervan. Zelfbestuur is geen doel in zich, maar een middel tot. Dat doel zal een expliciete formulering en uitwerking dienen te krijgen. Anders is elke poging tot introductie van het systeem bij voorbaat gedoemd te mislukken.

Niet vergeten moet worden dat de idee van zelfbestuur historisch danig is besmet. De Russische revolutie is daarvan het meest markante en overtuigende voorbeeld. In de revolutieperiode kreeg het zelfbestuur in raden(sovjets) in grote delen van het land vorm. De revolutie slaagde echter pas — maar bepaald niet in de geest van het radenbestuur — toen in de bestuurlijke vacuümsituatie de bolsjewiki met een herkenbaar maatschappelijk model (vnl. in de vorm van de partij) kwamen, dat een oriëntatie- en kristallisatiepunt betekende van de acties. Ook toen bleek de radengedachte macro-sociaal onvoldoende uitwerking gevonden te hebben om de maatschappelijke onvrede permanent in die richting te kanaliseren. En het moet gezegd dat we

op dit moment niet veel verder zijn.

Een politieke belemmering op dit moment is het nog steeds ontbreken van een aanwijsbaar macro-politiek stelsel waarin het zelfbestuur — gemeten naar een aantal democratische rechten waaraan wij hechten — op een bredere democratische basis vorm heeft gekregen. De afwezigheid van een in die zin concurrerend politiek stelsel, dat als referentiekader zou kunnen fungeren, maakt het vinden van voldoende steun voor het zelfbestuur tot een moeilijke zaak. Een verwijzing naar Cuba of Joegoslavië is niet overtuigend, niet alleen omdat deze landen sociaal-economisch een ander ontwikkelingsstadium vertegenwoordigen, maar ook omdat het zelfbestuur slechts partieel is ingevoerd. Ze zijn wel belangrijk en inspirerend als voorbeelden van wat grootse maatschappelijke experimenten vermogen. Maar wel dient dan in het oog gehouden te worden dat in die landen maatschappelijke voorwaarden aanwezig waren (economische nood, uitbuiting, vreemde overheersing) die een vruchtbare bodem betekenden voor consensusvorming in de meerderheid van de bevolking. Zo veel had men immers niet te verliezen met het experiment.

Het behoeft hier geen omstandige bewijsvoering wanneer ik stel dat in een land als Nederland een zodanige consensus (van vergelijkbare intensiteit) over welke centraal-politieke doelstelling dan ook, nog voorkomen ontbreekt. Wanneer men meent dat die consensus te vormen valt — b.v. rond het thema: democratisering van onze maatschappij — dan zal men moeten aangeven in welke maatschappijvorm permanent betere garanties gegeven zijn voor een werkelijk fundamenteel-democratisch functioneren op zowel micro-, meso- als macro-sociaal niveau.

Dat betekent dat de voorstanders van een zo groot mogelijke inslag van zelfbestuur in de maatschappij, zich intensiever moeten vermoeien met organisatievraagstukken dan velen op dit moment bereid zijn te doen. Ik beluister in kringen waar men vol is van zelfbestuur (kringen waar ik mij politiek overigens mee verwant voel) een anti-organisatie en anti-leider stemming. Begrijpelijk is dat waar men zich afzet tegen vele van de bestaande organisaties waar men zich in bevindt. Maar ook in het denken over de eigen organisaties is die

houding duidelijk aanwijsbaar. Op den duur zal men toch niet het probleem uit de weg kunnen gaan hoe een effectief organisatorisch antwoord te geven op de maatschappelijke problemen die men wil oplossen. Daarmee wil niet gezegd zijn dat men de bestaande organisatiepatronen hoeft te kopiëren. Wel dat een minimum aan organisatie noodzakelijk is om politiek een vuist te kunnen maken. Anders blijft het in wezen 'Spielerei' in de periferie van onze samenleving.

Hoewel ik het ook wel eens ben met de Amerikaanse socioloog Gouldner dat er naast een 'ijzeren wet van oligarchie' (Michels) tevens een 'ijzeren wet van democratie' bestaat, lopen vele voorstanders van zelfbestuur wat al te gemakkelijk om die eerste 'wet' heen.⁶⁾ Wie, zoals ik, van mening is dat het noodzakelijk en mogelijk is om democratische structuren in onze samenleving op te bouwen, zal zich goed bewust moeten zijn van de belemmeringen en tegenstand die een dergelijk streven zullen ontmoeten. Dat inzicht biedt betere kansen op realisatie van een stuk zelfbestuur dan bespiegelingen die blijven steken in wenselijkheden. Dat de realisatie van zelfbestuur — als het ooit zo ver komt nog lange tijd zal vergen, moet na het voorafgaande een vanzelfsprekendheid zijn.

Noten

1. Een fraai opstel over instellingen bij R. F. Beerling in zijn Wijsgerig-sociologische verkenningen, Arnhem, 1964, pp. 129–215; en A. C. Zijder-veld, Institutionaliserings, Hilversum/Antwerpen, 1966.
2. Zie mijn opstel, Democratie in dienstverband, in: Mooi rood is niet lelijk, Rotterdam, 1969.
3. Zie voor dit onderscheid: J. A. A. van Leent, Sociologie, psychologie en sociale psychologie, Zeist/Arnhem, 1964, m.n. p. 32.
4. Over de bindingskracht van onze econ. orde: prof. H. J. van Zuthem, De geloofwaardigheid van onze economische orde, Kampen, 1969.
5. C. J. Lammers, Studentenvakbeweging en universitaire democratie, Amsterdam 1968.
6. Zie — in Nederlandse bewerking — in Robert Michels: Democratie en organisatie, Rotterdam/Antwerpen, 1969. En daarin de boeiende inleiding van prof. J. A. A. van Doorn.

G. Jeunhomme

Zelfbestuur is een antwoord op de drie machten die ons op het ogenblik beheersen, n.l. big business, big science en big politics. Naast de politieke democratie, die overigens slechts rudimentair ontwikkeld is in het westen, wordt hoe langer hoe meer de eis gesteld van de economische democratie. Onze democratie houdt op voor de poorten van industrie, school en universiteit.

Achter deze poorten leven nog autoritaire verhoudingen, is een autoritaire structuur aanwezig en voelt de mens zich gemanipuleerd. De bureaucratie regeert in grote organisaties. Deze dreigt langzaam over te gaan in de technocratie, d.w.z. een aantal zeer deskundige mensen in de top nemen de belangrijkste beslissingen, die dikwijls diep ingrijpen in de situatie en het levensgeluk van vele werknemers.

Bij vele mensen ontstaan apathie en gevoelens van onvermogen. Vervreemding treedt op, hetgeen onlangs nog bleek in een onderzoek bij arbeiders in de chemische industrie. Zij ervoeren een gevoel van zinloosheid t.a.v. het werk en een gevoel van machteloosheid t.a.v. de gehele werksituatie.

Daarnaast ontstaat een gevoel van geen verantwoordelijkheid meer willen dragen. De mens, die gemanipuleerd wordt, krijgt angst voor het dragen van verantwoordelijkheid. Hij schrikt er voor terug en blijft liever passief. De actieve mens, die zelf zijn mogelijkheden schept, sterft uit. De mens laat zich leven, ook in zijn vrije tijd. De verveling doet zijn intrede als nieuw probleem voor hoog ontwikkelde landen of zoals de franse studenten het tijdens de mei-revolutie stelden: 'Vroeger stierven wij van de honger, thans sterven wij van verveling'.

Het fysieke geweld van de honger heeft plaats gemaakt voor het

G. Jeunhomme, geb. 1921, medewerker b. d. Dienst Kadervorming van D.S.M. Staatsmijnen; medewerker a. d. Nieuwe Linie.

Adres: Ovidiusstraat 30, Heerlen.

psychische geweld van de verveling. Veel werknemers, die niet meer gemotiveerd zijn en zich dus vervelen in hun werk, krijgen een verhoogde tijdgevoeligheid. De tijd wil maar niet opschieten, hetgeen eens door een bedrijfsleider treffend als volgt werd getypeerd: 's morgens zie je de mensen als koeien naar het bedrijf slenteren, 's avonds vliegen ze als hazen de poort uit'.

Zelfbestuur is het antwoord op al deze verschijnselen. De mensen moeten weer leren actief te leven en verantwoordelijkheid te dragen. Daarnaast hebben zij als gezamenlijke producenten recht op een evenredig deel van het inkomen van hun onderneming. De productiemiddelen moeten maatschappelijk bezit worden. De kapitaalverschaffer-eigenaar verdwijnt hoe langer hoe meer; het zijn de managers, die de macht vertegenwoordigen.

De kapitalist-eigenaar is in historische zin functioneloos geworden. Er is een scheiding gekomen tussen bezit en functie. De managers opereren met het kapitaal, dat hen ter beschikking wordt gesteld. De particuliere onderneming heeft plaats gemaakt voor de N.V., die, ongecontroleerd, overgaat tot monopolisering van markten.

Nog onlangs heeft een amerikaans minister gesteld, dat de Amerikaanse industrie over 10 jaar in handen zal zijn van 200 grote ondernemingen (niet die van Mertens!!), hetgeen hij een gevaar noemde voor een gezonde maatschappij-ontwikkeling.

Zelfbestuur zonder 'randvoorwaarden' is niet mogelijk. Het gevaar is dan aanwezig, dat de aan de gezamenlijke producenten in bruikleen gegeven maatschappelijke eigendom tot groeps-eigendom uitgroeit. Bij Philips kan men wel zelfbestuur invoeren; als het commerciële beleid hetzelfde blijft zal men slechts groeps-macht zien groeien i.p.v. individuele macht, zoals deze nu door de managers wordt uitgeoefend.

Het gehele probleem van de maatschappelijke eigendom van de productiemiddelen is terug te brengen tot:

- a. zelfbestuur in de onderneming m.b.t. de organisatie van het werk. (opheffing van de vervreemding);

- b. zelfbestuur in de onderneming m.b.t. inkomen en winst van de onderneming (opheffing van de uitbuiting);
- c. een rationele maatschappelijke productie (opheffing van de irrationele productiewijze).

Men kan het ook anders stellen:

- 1. Zelfbestuur is een doorbreking van de autoritaire verhoudingen in de industrie.
- 2. Zelfbestuur is een doorbreking van de eigendomsverhoudingen.
- 3. Zelfbestuur heeft als randvoorwaarde: doorbreking van een dolgedraaide productie, die uitsluitend gericht is op materiële welvaart, het kweken van pseudo-behoeften en het vervaardigen van vele waardeloze producten.

a. *Opheffing van de vervreemding.*

In a. hebben wij gesteld, dat zelfbestuur ten doel heeft: het opheffen van de vervreemding bij de werknemers in de industrie.

Men kan hier een onderscheid maken tussen zelfbestuur op afdelingsniveau en op ondernemingsniveau.

Op afdelingsniveau kan men dan weer 4 ingangen vinden voor de realisering van het zelfbestuur, en wel:

1. *Splitsing van beleid en uitvoering* (de organisatie).

Dit wil zeggen dat per afdeling van een minimale grootte b.v. 15 man, (kleinere afdelingen kunnen tot grotere eenheden worden gegroepeerd), de organisatie wordt opgesplitst in beleid op langere termijn (minstens 1 jaar) en de uitvoering daarvan, het beleid op korte termijn.

Het beleid op lange termijn wordt gevoerd door een afdelingsbestuur van minimaal 3 à 4 personen, gekozen — met stemplicht en anoniem — door alle leden van de afdeling. Dit bestuur moet om de 2 jaar voor de helft aftreden, de aftredende leden kunnen zich herkiesbaar stellen. De afzetbaarheid van het bestuur is noodzakelijk om bureaucratisering tegen te gaan.

Het afdelingsbestuur stelt het lange-termijn-beleid vast op technisch- en sociaal gebied en draagt de technische uitvoering hiervan op

aan de chef, die hiertoe een aantal bevoegdheden krijgt voor de uitoefening van zijn taak. De taak van de chef is technisch. Hij is de vakman, die moet zorgen dat de afdeling taakgericht kan werken. Hij voert technisch uit, wat het lange-termijn-beleid is van de afdeling.

De uitvoering in het sociale veld valt toe aan de leden van de afdeling zelf. Zij bekijken problemen van extra-verlof, minder goede samenwerking tussen personen, gezinsproblematiek die van invloed is op het werk, coaching van nieuwe personeelsleden, aanname, overplaatsing en ontslag, vaststelling loon.

De trits afdelingsbestuur, chef en groep met taakverdelingen voor het: 1) sociaal en technisch beleid op lange termijn en het 2) sociaal en 3) technisch beleid op korte termijn is meer een analytisch onderscheid.

In de werkelijkheid gaat elk analytisch onderscheid mank. In de praktijk zal de groep bijv. eenmaal per maand bij elkaar komen waarbij de drie aspecten telkens aan de orde komen. De verantwoordelijkheden en bevoegdheden liggen echter verdeeld over de groep.

Opzet van het geheel is vervreemding door een eenzijdige verdeling van de macht, zoals dit thans het geval is, op te heffen. Het beslissingsmandaat wordt in de huidige samenwerking van boven naar beneden gegeven en berust in wezen op een autoritaire structuur. De minderheid heerst over de meerderheid. Bij zelfbestuur is er een verdeling van macht en een grotere onderlinge afhankelijkheid.

2. Eigen taakvaststelling door de werknemer (het werk).

In dit kader past ook de vaststelling van de eigen taak door de werknemers. In de huidige organisatie-theorie vindt men hoe langer hoe meer de gedachte over management bij objectives, arbeid door doelstellingen of taakoverleg.

Dit taakoverleg vindt thans plaats binnen een organisatie-structuur, waarbij de chef of de commissie het laatste woord heeft. De werknemer kan hoogstens over zijn taak spreken met een chef, die hij zelf niet gekozen heeft en die door de leiding over hem is aangesteld.

In de situatie van zelfbestuur stelt hij zichzelf een taak voor de

eerstkomende maanden, die hij met zijn zelfgekozen chef moet bespreken.

Meningsverschillen moeten aan de groep en niet aan de chef ter beslissing worden voorgelegd. De chef krijgt tot taak het geheel te coördineren en de groep op de hoogte te brengen van het geheel van taken.

Ook hier weer een verdeling van macht tussen chef, werknemer en de groep. Niet de chef maar de groep beslist in laatste instantie bij meningsverschillen tussen de chef en de individuele werknemer. Taak-overleg in zelfbestuur wordt als zodanig een uitdaging tot werkelijk goed overleg vanuit een 'power equalization' een gelijkheid van macht, waarbij het werkelijke overleg meer kans krijgt.

3. *Vaststelling van loon en sec. arbeidsvoorwaarden door de groep.*

De groep krijgt tot taak loon- en sec. arbeidsvoorwaarden binnen de afdeling vast te stellen, waarbij een systeem gehanteerd kan worden van onderlinge beoordeling op één prestatie-schaal. Wie presteert het minst en wie het meest op de afdeling. Men kan zich groepen voorstellen waar de normen ter differentiatie van het loon meer naar gelijkheid tenderen en andere groepen, waar de verschillen groter zijn. Ook hangt dit af van de aanwezige deskundigheid in groepen, hoeveel jeugdigen, hoeveel ouderen. Normen kunnen opgesteld worden door het afdelingsbestuur, die zich ook weer moet refereren aan wat per bedrijfstak redelijk is. Zo zou men — maar dit zou dan op landelijk niveau per referendum moeten worden vastgesteld — een norm kunnen vinden dat het hoogste loon slechts 10 x het loon van de laagst gekwalificeerde zou mogen bedragen.

Hier raakt men aan regels, die ook landelijk moeten worden vastgesteld, echter in die zin dat er een communis opinio moet groeien over b.v. de norm 'het hoogste loon is 10 x het laagste loon'. Wij raken hier aan de opvoeding van een volk, waarover verder in dit artikel.

De groep spreekt zich ook uit over extra-verlof, volgen van cursussen door de leden, aanname, overplaatsing en ontslag. Kortom het gehele veld van arbeidsvoorwaarden en beheersactiviteiten, dat thans

door personeelsdiensten wordt verricht.

De mens leert op die manier meer verantwoordelijkheid dragen, niet alleen voor zichzelf maar ook voor de primaire groep, waarin hij werkzaam is. Hij moet een antwoord gaan geven, niet alleen op zijn eigen probleem maar ook met betrekking tot de problemen van anderen met wie hij samenwerkt.

Hij krijgt niet alleen een individuele-, maar ook een boven-individuele verantwoordelijkheid, een gedachte, die men ook terugvindt in hedendaagse organisatie-theorieën, die hoe langer hoe meer spreken over de teamstructuur, als de basis-werkeenheid van een complexe organisatie.

Een teamstructuur echter in een organisatie-vorm, die stoelt op een individualistisch principe (de chef, de directeur), is echter een contradictio in termines, waarvan men zich nog te weinig bewust is.

4. *De chef krijgt zijn mandaat van beneden en niet van boven.*

In de gedachte van zelfbestuur is het essentieel dat de chef benoemd wordt door de leden van de afdeling. Hiermede wordt het vertrouwen tussen leiding en werknemers weer hersteld. Wantrouwen tussen chef en ondergeschikten is thans een hindernis voor goede samenwerking. Vele chefs worstelen met onoplosbare samenwerkingsproblematiek binnen hun afdeling. Ook de chef moet elke 2 jaar zijn mandaat ter beschikking stellen.

Hij is herkiesbaar. Een chef, die zijn vak verstaat en redelijk met mensen kan omgaan krijgt hierbij de beste kansen. Hij is het meest verantwoordelijk voor de technische invoering van het lange termijn-beleid, dat door het afdelingsbestuur is uitgestippeld. Hij is de vakman, die de mensen helpt en advies geeft. Het 'sociale' gedeelte, dat in de huidige autoritaire structuur ook in handen is van de chef — en hoe langer hoe meer in handen van personeelsdiensten en andere instanties — valt terug aan de groep. De chef wordt nu ontlast van problemen als arbeidsdiscipline, scholing, aanname, overplaatsing en ontslag. Deze worden door de afdeling als geheel behandeld. Hij kan zich nu wijden aan zijn eigenlijke opdracht, n.l. het taakgericht werken van de

afdeling. Zorgen dat de opdrachten goed worden uitgevoerd.

Kwaliteitsbeheersing en goede planning zijn 2 belangrijke factoren voor deze chef.

Openbaarheid resp. verantwoordingsplicht vooraf of achteraf zijn inherent aan de chef-functie. Op die manier zal een goede chef het vertrouwen kunnen bestendigen.

Bestuur op ondernemingsniveau

Aan het hoofd van de onderneming staat een ondernemingsraad die in haar samenstelling en aantal de grootte en de onderlinge gelaagdheid van de onderneming moet weerspiegelen. De ondernemingsraad zal dus samengesteld zijn uit vertegenwoordigers van arbeiders, middengroepen en academici in een gelijke verhouding als de bezetting.

De meerderheid zal dus bestaan uit arbeiders, bazen en werkmeeesters.

Ook hier geldt weer stemplicht en anonimiteit voor de verkiezingen en ook hier vindt men een splitsing tussen beleid en uitvoering. De directeur met zijn staf en bij grote ondernemingen topchefs zijn verantwoordelijk voor de uitvoering van het lange-termijn-beleid, dat door de ondernemingsraad is vastgesteld.

Ondernemingsraad en directeur moeten elke 3 of 4 jaar aftreden, waarbij de ondernemingsraad slechts voor de helft aftreedt om continuïteit te garanderen. Uiteraard zijn leden en directeuren herkiesbaar.

De directeur met zijn staf maakt deel uit van alle commissies, die op hun niveau worden ingesteld. Op hun beurt houden deze commissies weer regelmatig contact met leden van de ondernemingsraad.

De ondernemingsraad zal zich bezig houden met organisatie-problematiek, investeringen, uitbreidingen, commerciële activiteiten en last but not least de interne communicatie en coördinatie. Zij stelt hiervoor deskundigen aan. Een goede interne communicatie behoort tot de eerste doelstellingen van de ondernemingsraad, vooral wanneer de ondernemingen groter worden.

Het discussiëren, de wijze waarop men binnen de afdeling en tussen de afdelingen met elkaar overlegt vereist deskundigheid en verant-

woordelijkheidsgevoel. Het is de problematiek waarmee een beginnend zelfbestuur te maken krijgt, n.l. 'hoe leren we zakelijk met elkaar praten?'

In hoog-ontwikkelde industrieën zal men met meer complexe samenwerkingsvormen te doen hebben. Hoe moet de steeds groter wordende technologische afhankelijkheid tussen de afdelingen worden opgelost.

Vragen waarop de ondernemingsraad, samen met deskundigen, het antwoord zal moeten geven.

Een belangrijke activiteit van de ondernemingsraad is het overtuigen en in positieve zin beïnvloeden van de werknemers.

Openbaarheid is ook hier een eerste vereiste. 'Kabinet'-besprekingen moeten slechts in uitzonderingsgevallen worden toegestaan. Het is een soort noodtoestand, zoals men in tijden van oorlog alle macht delegeert aan de regering. De vraag doet zich voor — nu wij in de era van de 'Selbstmanipulation' komen te leven — of openbaarheid niet een eerste noodzakelijke fase is om te leren hoe wij met elkander moeten leven. Voorwaarde is echter een grote tolerantie t.o.v. elkaars mening. In een onderneming, waar de macht over alle mensen verdeeld is, zou de tolerantie voor elkaars gedachten en ideeën kunnen groeien, omdat de angst voor de daarachter liggende macht zal afnemen. Ook besprekingen t.a.v. personen zullen zoveel mogelijk openbaar moeten zijn (benoeming van topfunctionarissen, bespreking van capaciteiten op technisch en sociaal gebied). Op dit terrein zal het leerproces vooralsnog pijnlijk zijn.

b. *Opheffing van uitbuiting.*

Hebben wij in a. gesproken over opheffing van de vervreemding op het terrein van de organisatie, thans moeten wij spreken over opheffing van de vervreemding door de uitbuiting van geldmiddelen. Marx en zijn volgelingen hebben daarover bibliotheken volgeschreven. Kort en goed komt het hierop neer, dat de gezamenlijke producenten beslissen over de meerwaarde van het geproduceerde product. Onmiddellijk komt dan de opmerking: 'Hoe wil men dan nog kapitaal aan-

trekken, kapitaal, dat zo noodzakelijk is voor uitbreidingen, investeringen e.d. Zelfbestuur in een kapitalistische maatschappij is onmogelijk.'

Nu hebben deze kreten meer te maken met de negatieve instelling van betrokkenen dan met een intelligente redenering. Men is 'tegen' en dus kan het niet!!

Zuid-Slavië en enkele ondernemingen in het Westen (b.v. Woodward) zijn er om te bevestigen dat produceren mogelijk is onder verschillende maatschappelijke systemen, waaronder ook zelfbestuur. De Zuidslaven voeren een levendige handel met het Westen, kapitaal wordt ook daar geïnvesteerd, ook uit het Westen. Het blijkt dus toch te kunnen!!

Fundamenteel in de gedachte van zelfbestuur is, dat de producenten het beheer blijven voeren over het geïnvesteerde kapitaal. Werknemers in een bedrijf kunnen even goed of even slecht financieel-economisch handelen als welke vrije ondernemer in het Westen. Ook ondernemers maken op dit terrein blunders. Het feit, dat men 'ondernemer' of manager is garandeert nog geen juiste beslissing. Bovendien kunnen werknemers in zelfbestuur zich ook laten adviseren door deskundigen.

Hoofdzak is dat het kapitaal geen invloed mag uitoefenen op het zelfbestuur. Men kan zich een op zelfbestuur gegrondveste onderneming voorstellen, die kapitaal opneemt tegen al of niet vastgestelde rente resp. winstuitkering.

Men kan zich ook voorstellen, dat de producenten zelf aandeelhouders worden door besparingen op het loon. De door de vakbonden gepropageerde vermogensaanwasdeling krijgt ook hier een betere kans, omdat de arbeiders zelf een betere motivatie krijgen om én goed te werken én hun geld te investeren in het eigen bedrijf. Zo blijkt bij de Woodward Governor Company met vestigingen o.a. in Nederland 90% van de aandelen in handen te zijn van personeelsleden en gepensioneerden. (Zie Intermediar 25-4-1969).

Amerikaanse deskundigen zijn er overigens van overtuigd, dat produceren onder verschillende bestuursvormen mogelijk is in tegenstelling tot de algemeen heersende overtuiging, dat alleen het Wes-

ten de beste productiewijze heeft. Zij stellen, dat een door de staat geleide productie, een op zelfbestuur gebaseerde productie, of een ondernemingsgewijze productie zoals in het Westen allen hun voor en tegen hebben. Deze voors en tegens zijn vooralsnog niet te halen uit productiecijfers, omdat hier nog meerdere factoren in het spel zijn. Het probleem verschuift hoe langer hoe meer naar filosofische en sociologische aspecten zoals vervreemding, motivatie, menselijkheid e.d.

De interne verdeling van het voor producenten en kapitaalverschaffers beschikbare geld is een aangelegenheid van de gezamenlijke producenten. De toewijzing van gelden over de afdelingen kan geschieden met behulp van bepaalde verdeelsleutels en doorberekeningsprijzen. Het zou te ver voeren hierop in te gaan. Een aanvaardbare manier van verdeling van inkomen zal echter ook door de praktijk moeten worden uitgemaakt, waarbij uiteraard de hulp van economen en computer onontbeerlijk is.

Belangrijk is dat materiële prikkels zo zichtbaar mogelijk moeten worden gesteld.

c. Opheffing van de irrationele productiewijze.

Centraal in deze is de vraag ¹⁾ wat is de positie van de industrie in de maatschappij en ²⁾ wat moeten haar doelstellingen zijn.

Zelfbestuur heeft een gevaar, n.l. dat het maatschappelijke eigendom van de productiebronnen groeps-eigendom wordt. Om dit te voorkomen zal er een gepland nationaal producten-pakket moeten komen. Hier speelt het probleem van de productie-beperking ten voordele van bepaalde andere behoeften een rol. Zo zou men zich kunnen afvragen of invoering van kleurentelevisie in Nederland (door Philips en anderen) al of niet juist is. Is investering in onderwijs of opvoeding niet méér gewenst? Is het wel nodig dat wij 50 verschillende wekkers maken om de mensen 's morgens wakker te maken? Is 10 niet genoeg? Type- en productiebeperking zijn 2 hefbomen voor het opheffen van de irrationele productie-wijze.

De handel zit thans met het probleem van de voorraadvorming. Het

publiek wil toch telkens iets anders. Niet de publieke opinie moet de norm zijn voor een redeloze ontplooiing van het productenpakket, maar het volk.

Wij raken hier aan de opvoeding van een volk. Het referendum zou hiervoor één oplossing kunnen zijn. Hieraan vast zit een opvoeding tot het doen van een gemotiveerde keuze.

Niet alleen voor het productenpakket, maar ook voor andere zaken zal men het volk moeten consulteren én opvoeden. Gedacht wordt hier aan de duur van de arbeidstijd, hoe hoog mogen de inkomensverschillen zijn, e.d.

Onderscheid moet gemaakt worden tussen algemene en specifieke problemen. De leerlingenschaal is bijv. een specifiek probleem voor deskundigen. Het volk kan hierin geen uitspraak doen, eveneens het feit of een leraar wel of niet mag roken in de klas. Deze specifieke problemen dreigen thans aan de publieke opinie te worden voorgelegd, terwijl de algemene problematiek, die een heel volk raakt niet naar voren komt.

Terwijl de schaarste-economie reeds overwonnen is, heeft men maatschappelijk nog steeds als enige doelstelling: vermeerdering van de materiële welvaart. De vraag is of 'vermeerdering' niet vervangen moet worden door: betere verdeling van de materiële welvaart. Er zijn hoe langer hoe meer groepen, die door de welvaart langzamerhand in de verdrukking komen. Jonge arbeiders zitten na hun huwelijk soms jaren in financiële zorgen, omdat zij zich willen installeren op het huidige welvaartsniveau (ijskast en televisie). Beter onderwijs voor hun kinderen na de lagere school is er dan niet meer bij omdat zij blij zijn dat de 'kinderen gaan verdienen'.

Dit zijn maar enkele problemen die onze huidige dolgedraaide productie oproept.

Een referendum op regionaal niveau kan men zich ook goed voorstellen. De vestiging van Progil in Amsterdam is hiervan een goed voorbeeld. Werkgelegenheid ten koste van luchtvervuiling of andersom? Hier raakt men aan de opvoeding van een volk en aan werkelijke democratie.

Overgangsfase.

Men kan zich afvragen of een dergelijke (revolutionaire) verandering wel door te voeren is. De vraag moet binnen dit kader onbeantwoord blijven.

Een mogelijke fasering in de hele ontwikkeling zou kunnen zijn, dat men eerst zelfbestuur in de onderneming doorvoert met betrekking tot de *organisatie* van het werk en wel op het niveau van de onderneming en nog niet op het niveau van de afdeling. Daarna of daarnaast zou men kunnen experimenteren met zelfbestuur m.b.t. inkomen en winst van de onderneming eveneens op ondernemingsniveau. In tweede instantie zou men over kunnen gaan tot zelfbestuur op afdelingsniveau.

De aan de invoering van zelfbestuur verbonden problematiek vraagt echter een apart doordenken op die problemen. Een dergelijke maatschappij-verandering zal niet zonder moeilijkheden en schokken verlopen. Wanneer men ziet hoe moeizaam de gedachte van zelfbestuur aan onze universiteiten wordt gerealiseerd, krijgt men enige indruk van de problematiek!!

Primair in dit stadium is de bewustmaking van het probleem bij een groeiende bevolkingsgroep, hetgeen dan ook het doel is van dit artikel.

Paul Brill

Wie afgaat op de geluiden die aan de Nederlandse universiteiten en hogescholen opklinken, zou gemakkelijk tot de konklusie kunnen komen dat de *cives academici* bijna zonder uitzondering bezielde zijn door dit ene ideaal: de democratisering van het universitaire bestuur. De anderhalve hoogleraar die niets moet hebben van die democratisering, heeft zich inmiddels opgesloten in zijn laboratorium of heeft, na in een interview het Nederlandse volk nog eenmaal de waarheid verteld te hebben, ontslag genomen. Ook de minister van onderwijs en wetenschappen, het parlement, de rechterlijke macht, de kerkelijke leiders, de hoofdredacteuren en het kaféwezen zijn allemaal van mening dat er aan de universiteit heel wat moet veranderen en dat in ieder geval alle geledingen inspraak moeten krijgen. Waar wachten we nog op.

Het punt is dat over zaken als democratisering, inspraak en autonomie van de universiteit verschillend wordt gedacht door de diverse groeperingen en dat het verschil van mening over de mate waarin het medebeslissingsrecht van alle universitaire geledingen gerealiseerd moet worden, niet van graduele maar van essentiële aard is. De moeilijkheid is ook dat de maatschappelijke omstandigheden zodanig zijn dat een volledig autonome en radikaal gedemocratiseerde universiteit vooralsnog een onmogelijkheid is, een utopie. Vandaar dat het nog wel even zal duren, voordat Regtien gekozen wordt als directeur-generaal van het ministerie van onderwijs, wetenschap en maatschappijkritiek en geoloog De Booy zijn houweeltje weer uit de kast haalt.

De hervormingsplannen, die in de afgelopen jaren door de universitaire autoriteiten en nationale overheden van bijna alle West-Europese landen zijn ontworpen, zijn stuk voor stuk voortgekomen uit het besef

Paul Brill, geb. 1947, student polit. en soc. wetenschappen a. d. Universiteit v. A'dam, hoofdredacteur van 'Student', medew. a. d. Groene Amsterdammer.

Adres: Lijnbaansstraat 33, Amsterdam.

dat de universiteit in organisatorisch opzicht rammelt en daardoor vooral gezien tegen het licht van de eisen van de geïndustrialiseerde konsumptiemaatschappij zeer slecht funktioneert. Inderdaad was de universiteit als organisatie nauwelijks veranderd ten opzichte van de negentiende eeuw, behalve dat zij een stuk groter was geworden. Zij was een kind met een waterhoofd, waarin de hoogleraren heel zelfstandig rondzwommen. De beleidsbepaling verliep langzaam en stroef, de verantwoordelijkheden waren niet duidelijk afgebakend en de positie van de hoogleraren was mede dankzij het kollegialiteitsbeginsel vrijwel onaantastbaar. Goed beschouwd was de traditionele gang van zaken veel te democratisch; stafleden en studenten even niet tot de met rede begaafde menselijke wezens rekenend, mochten alle leden van de universiteit over alles diskussieren en beslissen, zelfs over zaken waar ze niet het minste verstand van hadden.

Die situatie was niet langer houdbaar. De toeloop van studenten was enorm gestegen, de maatschappij raakte steeds meer afhankelijk van wetenschappelijk onderwijs en onderzoek, de staat eiste een doelmatig en efficiënt gebruik van de in steeds ruimere mate verleende overheidsgelden, en de noodzaak van een evenwichtig en duidelijk gestructureerd onderwijsprogramma werd steeds groter. De facto is er dan ook de laatste jaren veel veranderd aan de bestuursstructuur van de universiteiten. Aan de Universiteit van Amsterdam staat een presidium aan het hoofd, dat volgens het boekje '...zorg (draagt) voor de dagelijkse gang van zaken bij de Universiteit, de uitvoering van de besluiten van Curatoren en de naleving van hun richtlijnen en regelingen', maar in feite het beleid bepaalt. Zowel de vergadering van hoogleraren, de senaat, als het kuratorium, dat de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het beheer draagt, kunnen slechts achteraf de beslissingen goedkeuren.

Zo is in Amsterdam een structuur geschapen die veel weg heeft van de voorstellen van het rapport 'Zelfstandige Taakvervulling van Universiteit en Hogeschool', het beruchte rapport-Maris. Tegen dit rapport is twee jaar geleden veel verzet gerezen, hoewel dat voor zover het de studenten betrof doorgaans uitmondde in een litanie

van klachten en frustraties ten aanzien van de dagelijkse werksituatie en nog niet leidde tot een algemene discussie over het doel en de functie van het hoger onderwijs en over de daarbij passende ideale bestuursstructuur.

De wijze waarop men indertijd stelling genomen heeft tegen het rapport-Maris is ook nu nog bepalend voor het oordeel over de bestuursstructuur, die in de kamers van bewindslieden, ambtenaren en rektorens magnifici bedacht is.

Allereerst is er de groep hoogleraren, die met lede ogen heeft aangezien hoe hun machtspositie geleidelijk afbrockelde. Waar zij vroeger slechts met de vingers hoefden te knippen om geld te krijgen voor een nieuw onderzoekprogramma, komt daar tegenwoordig een hele bureaucratische procedure aan te pas, waarbij de beheersambtenaren een centrale rol spelen en vaak de prioriteiten vaststellen. In de conceptie van deze groep moet de nadruk van de universitaire organisatie blijven liggen op het laagste nivo, de fakulteit of subfakulteit. De pret van de liberale universiteitsgedachte wordt echter verstoord, als stafleden, die zich tenslotte nog waar moeten maken, en studenten, die immers alles nog moeten leren, ook op dat laagste nivo volledige medebeslissingsrecht opeisen.

Aan de andere kant is een niet onaanzienlijk aantal sociologen en sociaal-psychologen van mening dat een monistische, centralistische organisatiestructuur niet zonder meer de beste en meest efficiënte is. Een gedecentraliseerde structuur verhoogt immers de betrokkenheid en motivatie van de 'werknemer', heft de narigheden van een logge burocratie op en schept meer ruimte voor eigen initiatief van de leden van de organisatie. Inmiddels worden daarmee de oorspronkelijke doeleinden van de organisatie (stel: gerichte overdracht van kennis) niet in gevaar gebracht, zolang men een 'positieve integratie' van alle leden weet te handhaven. Anders gezegd: een functionele operationalisatie van het medebeslissingsrecht van alle geledingen verhoogt de doelmatigheid van de organisatie. Het is dit punt dat door minister Veringa in zijn 'Nota Bestuurshervorming Universiteiten en Hogescholen' als doelstelling van zijn hervormingsplannen wordt genoemd.

De voormalige Franse minister van onderwijs, Edgar Faure, gaf in zijn oriëntatie-wet voor het hoger onderwijs, die op 12 november 1968 werd aangenomen, een nog fraaiere omlijsting aan de 'participation': de jonge mens moet met de participatie vertrouwd worden gemaakt, opdat zij later beter in staat zijn over hun eigen bestaan te beslissen. Medebeslissingsrecht als toegift op de 'gewone' universitaire opleiding.

Waar medebeslissingsrecht eng functioneel moet zijn en de doeleinden van de universitaire organisatie buiten schot (moeten) blijven, heeft een nieuwe structuur haar eigen beperkingen al vastgelegd. Representatieve democratie, medebeslissingsrecht dat indien noodzakelijk (?) gedifferentieerd is, en een toch wel sterk toporgaan om de slagvaardigheid zo veel mogelijk te bevorderen. Geen grote massavergaderingen (brrr), geen direkte democratie (hoogstens in de instituten), en geen volledige openbaarheid van vergaderingen en stukken. De Amsterdamse rektor magnificus Belinfante heeft eens gezegd dat democratisering altijd in strijd is met efficiency. Zolang men, zoals hij, die efficiency als zelfstandige grootheid en waarde in het universitaire bedrijf handhaaft, moet het uiteraard met die democratisering niet te gek worden.

De wetenschappelijke staf neemt in het algemeen een tussenpositie in. De staf bevindt zich op het snijpunt van de wetenschappelijke carrière en de fundamentele wetenschaps- en maatschappijkritiek. In de subfakulteit psychologie te Groningen, die het verst gevorderd is met de democratisering, is het juist een grote groep stafleden, die zich verzet tegen de nieuwe structuur. Zij zijn bang dat de studenten zich daadwerkelijk zullen gaan bemoeien met hun werk, hetgeen door het stelsel van verantwoording afleggen aan de groep met wie men werkt mogelijk is gemaakt. In Amsterdam heeft de wetenschappelijke staf onophoudelijk de universitaire autoriteiten dwars gezeten, maar in de Werkgroep Bestuursstructuur heeft zij het voorstel gedaan om in de universiteitsraad, het toekomstige hoogste orgaan van de universiteit, het wetenschappelijk corps, dus hoogleraren en staf, bij voorbaat een absolute meerderheid te geven. En dat terwijl een aantal hoog-

leraren beslist een progressiever standpunt inneemt.

Tenslotte is er de democratiseringseis van de radikale studentenoppositie. Hier gaat het om een politieke eis, die voortvloeit uit het besef dat de universiteit zich verkwaanseld heeft aan een maatschappij die irrationeel en onrechtvaardig is. Die universiteit wordt op dit ogenblik door een klein groepje mensen bij de gratie van de maatschappelijke machthebbers bestuurd. Die willen het onderwijs en het wetenschappelijk onderzoek stroomlijnen naar de eisen van de bestaande orde. Zo verliest de universiteit haar onafhankelijkheid en wordt de kans op fundamenteel-kritische wetenschappelijke arbeid, en daaruit resulterend politieke actie, geminimaliseerd. Wat dat betreft sluiten plannen voor kursusduurverkorting en scherpere selectie goed aan bij centralisering van het bestuur. Om de bestaande en nog groeiende machtsconcentratie op universitair nivo af te breken is het onvoldoende dat de studenten met een of ander soepel struktuurtje komen, maar moet een situatie gekreëerd worden, waarin een alternatief onderwijs- en onderzoekprogramma opgesteld kan worden. Dat vereist een volledige autonomie.

De eis van autonomie is in deze maatschappij — en waarschijnlijk in elke andere maatschappij — niet haalbaar. Hoewel in de nota-Veringa kwistig met het woord autonomie wordt gestrooid, is het duidelijk dat een volledige autonomie van de universiteit zou inhouden dat regering en volksvertegenwoordiging geen enkele zeggenschap overhouden ten aanzien van de verdeling en besteding van het gigantische bedrag dat de staat jaarlijks in het hoger onderwijs pompt. Dat zou volkomen in strijd zijn met de principes van de parlementaire democratie. De nota-Veringa laat er dan ook geen enkele twijfel over bestaan dat '... de overheid, die op grondslag van de desbetreffende wettelijke regeling het universitaire onderwijs nagenoeg geheel financiert, de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor dit onderwijs blijft dragen, zoals voortvloeit uit het voorschrift in artikel 208 van de Grondwet dat het onderwijs een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering is.'

Het is ook zeker niet zo dat het ministerie van onderwijs en we-

tenschappen plotseling de universiteiten hun eigen zaakjes laat opknappen. Er worden op centraal nivo beslissingen genomen of voorbereid, die van doorslaggevende betekenis zijn voor de ontwikkeling van het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek. In aansluiting op zijn 'Nota Medisch Wetenschappelijk Onderwijs' heeft minister Veringa een wetsontwerp ingediend om een zogeheten onafhankelijke capaciteits-advieskommissie in te stellen, die de opleidingscapaciteit van de 7, over enkele jaren 8 medische fakulteiten moet bepalen. Deze kommissie zou moeten bestaan uit 'deskundigen', die weliswaar overleg plegen met alle geledingen van hoog tot laag, maar vanzelfsprekend uiteindelijk zelf de normen vaststellen en een advies opstellen, waarvan de minister alleen in het uiterste geval kan afwijken. Een nog veel verdere strekking heeft de voorgenomen instelling van een kommissie uitbreiding wetenschappelijk onderwijs. Deze kommissie zou zich moeten bezighouden met de ruimtelijke planning van het wetenschappelijk onderwijs, hetgeen nogal wat met zich meebrengt. Bijvoorbeeld adviezen over de prioriteit van nieuw te bouwen fakulteiten, over de investeringen voor de toekomstige aantallen studenten, waarbij dan tevens het financiële kader wordt gegeven, waarbinnen men in de toekomst op de universiteit moet werken, en over de spreiding en concentratie van studierichtingen. Daarmee wordt nu al de mate waarin de tot autonoom verklaarde universitaire gemeenschap straks vernieuwingen en hervormingen kan doorvoeren, sterk gereduceerd. Binnen het raam van het huidige staatkundige en politieke bestel doet de minister natuurlijk gewoon wat zijn plicht is. Er mag echter geen twijfel over bestaan dat in een land, waar democratie vernauwd is tot eens in de vier jaar stemmen en de produktiemiddelen niet gesocialiseerd zijn, autonomie en zelfbeheer, die overigens altijd hun natuurlijke grenzen hebben, in geen enkele sektor van de maatschappij ook maar in beperkte mate verwezenlijkt kunnen worden.

Autonomie en zelfbeheer zijn inmiddels als politieke eis — vooral in antwoord op de groeiende macht van de beheersapparaten — begrijpelijk en bruikbaar. Al zijn de mogelijkheden beperkt, de enige

kans op werkelijke vernieuwing is gelegen op (sub)fakulteitsnivo. Daar moeten en kunnen de gevestigde stukturen op de helling gezet worden, daar is het mogelijk een nieuwe structuur op te bouwen, waarvan discussie en verantwoordingsplicht de wezenlijke kenmerken zijn. Pas in een voortdurende discussie kan een kritische instelling ten aanzien van zowel de methoden als de maatschappelijke toepassing van het wetenschappelijk werk tot ontwikkeling komen. Pas door een verantwoordingsplicht ten aanzien van zowel het wetenschappelijk werk als administratieve bezigheden kunnen autoritair optreden en onwetenschappelijk geleuter van bepaalde docenten aan de kaak gesteld en geëlimineerd worden. Het feit dat iedereen meepraat, meewerkt en meebeslist betekent inmiddels niet dat het verschil in deskundigheid wordt opgeheven of zelfs veronachtzaamd. Maar dat verschil wordt teruggebracht tot zijn ware proporties, tot een nivo, waarop deskundigheid een begeleidende en sturende, geen beslissende functie heeft. Doordat men zich moet verantwoorden tegenover het wetenschappelijke forum, bestaat ook de mogelijkheid dat een halt wordt toegeroepen aan het ongebreidelde vakspecialisme en -idiotisme. In dat vlak ligt ook één van de grootste voordelen van het projectgewijze georganiseerde onderwijs: per project wordt uitgegaan van een tamelijk algemene, bijna altijd maatschappelijk relevante probleemstelling, waarvan de specialisaties inderdaad slechts een uitwerking zijn.

Een alternatieve structuur is uitgewerkt in het Nijmeegse plan voor een radenuniversiteit (inkluis projektonderwijs) en is in grote mate gerealiseerd in de subfakulteit psychologie van de Groningse universiteit. Zowel in het Nijmeegse plan als in de subfakulteit psychologie te Groningen ligt de nadruk volledig op de basis: studenten en docenten moeten in gezamenlijke discussie de onderwerpen van studie en onderzoek kiezen en formuleren; het is dus niet zo, dat men in werkgroepjes opdrachten, die van bovenaf zijn opgelegd, moet uitvoeren. Zijn eenmaal de projectgroepen geformeerd, dan moet iedere groep zich verantwoorden tegenover de overige leden van de subfakulteit (of een kleiner deel daarvan). Op elk nivo moet een werk-

eenheid verslag uitbrengen aan alle andere werkeenheden. Een dergelijke opzet sluit direkt aan bij wat sociologen en sociaal-psychologen zeggen over vergroting van de motivatie, stimulering van de creativiteit en verbetering van de interne kommunikatie, maar het uitgangspunt is van politieke aard, waar men ten doel heeft dat het gehele universitaire en wetenschappelijke bedrijf doorgelicht en geherwaardeerd wordt, en dat niet alleen door een kleine elite van methodologen en filosofen.

Een kritische mentaliteit en een politieke analyse (dus niet: doktrine) de universiteit binnen te halen, zonder haar te degenereren tot een uitgebreide hobbyclub, dat is het toekomstperspektief. Geen gemakkelijke opgave. In de enkele Nederlandse subfakulteiten, waar de beslissingsprocedures opengegoid zijn, is duidelijk gebleken dat bepaald niet alle studenten staan te trappelen van ongeduld om de veranderingen door te voeren. Hoewel de eliminatie van de voortdurende beoordeling en selektie en het aansluiten van het onderwijs bij persoonlijke interessen en maatschappelijke vraagstukken door de studenten — en door hen niet alleen — als een stuk bevrijding wordt ervaren, is het niet eenvoudig om na zo vele jaren van vervelend en autoritair konsumptieonderwijs het vaste patroon te verlaten en toch een waardevolle leersituatie te kreëren.

Het is in ieder geval altijd mogelijk om een structuur te kreëren, die beter is dan de huidige, tenzij men het standpunt huldigt van 'keine Experimente' of 'auf dem Veringa kommt es an'. Op dit ogenblik is het enige waarin men op de universiteit goed getraind wordt: leren en konformereren.

Barend Toet

Demokratie wordt, wat de structuur betreft, gekenmerkt door participatie, zelfbestuur en mobiliteit, cultureel door waarden en normen, waarin vrijheid centraal staat. Hiermee kunnen we volstaan; we hebben in dit artikel geen uitgewerkte, volledige definitie nodig. Het doel van dit artikel is na te gaan in hoeverre popmuziek structureel en cultureel democratische kenmerken vertoont.

Participatie en zelfbestuur

Een orkest kent een hiërarchische structuur. De dirigent heeft de muzikale leiding, per definitie, en de musici zijn naar belangrijkheid gerangschikt. Er is bv. sprake van een eerste violist.

Een popgroep wordt gekenmerkt door het ontbreken van een hiërarchie. Het is een zelfstandig opererende eenheid, waarbinnen de groepsleden vaak geen vaste functie hebben. Dit kunnen we illustreren met het voorkomen van meerdere sologitaristen en lead-zangers bij sommige formaties. Ook de composities zijn vaak door verschillende groepsleden, al of niet in samenwerking, geschreven.

De leiding valt uiteen in zakelijke en muzikale leiding. Deze twee terreinen zijn vrijwel volledig gescheiden. We zien het optreden van managers, producers en public relations officials. Deze scheiding wordt door veel popmusici als een scheiding der geesten, een mentaliteitsverschil ervaren. Het verschil tussen de super-individuele, onmaatschappelijk uitgedoste popmusicus en de korrekte sales-manager, das, pochet en sokken in dezelfde kleur, is symbolisch voor deze scheiding in twee werelden. Binnen de muzikale wereld is de popgroep autonoom. Er komen verschillende vormen voor van muzikale 'leiding' bij popgroepen. Het begrip leiding verdient hier enige toe-

Barend Toet, geb. 1947, student polit. en soc. wetenschappen a. d. Universiteit v. A'dam; publiceert in Hitweek, Alg. Handelsblad en de Nieuwe Linie. Adres: Maasstraat 27 IV, Amsterdam.

lichting. In de popmuziek komen vrijwel geen uitgesproken leiders voor. Als hier van leiding wordt gesproken, dan wordt een subtiele vorm bedoeld. Men zou ook van 'invloed' kunnen spreken. De consensus van de hele groep is van groot belang bij het nemen van beslissingen. Toch komen we geregeld gevallen tegen, waarin een of twee groepsleden een grotere invloed op de besluitvorming hebben dan de rest van de groep.

Zonder uitzondering is deze leiding in handen van mensen, die er op grond van hun actuele prestaties aanspraak op kunnen maken. Een opleiding is in de popwereld waardeloos als je hem in de ogen van je mede-musici niet waar kunt maken. We kunnen de prestatie verdelen in technische en creatieve prestatie. Het aanzien van een popmusicus stijgt met de prestaties op zijn instrument. Een aardig voorbeeld is de centrale rol, die een gitaar-virtuoos als Eric Clapton kan spelen. Als ietwat belangrijker wordt de man ervaren, die in staat is tot muzikale creativiteit, in casu het komponeren en tekst schrijven.

Een derde element in de prestatie is het muzikale richtingsgevoel. Dit is sterk verbonden met muzikale creativiteit, maar er zijn situaties, waarin het nuttig is het als een aparte variabele te behandelen. We komen hier straks op terug. Een opvallend verschijnsel is, zoals gezegd, het ontbreken van dominante leiders. Juist op een creatief terrein zou men het optreden van uitgesproken leiders verwachten. Een verklaring voor deze afwezigheid van mensen, die graag de leider uithangen, moet m.i. gezocht worden in de afkeer van popmusici van het predikaat leider. Dit kan worden toegelicht aan de hand van twee voorbeelden. 'Don't follow leaders' is een citaat uit een van de songs van de invloedrijke Bob Dylan, het spreekt verder voor zich zelf. Het tweede voorbeeld betreft het ontstaan van de Britse popgroep 'Humble Pie'. Deze naam is symbolisch voor het verlangen naar bescheidenheid en gelijkheid van twee belangrijke mensen in, nu opgeheven, populaire popgroepen. Steve Marriott, ex-Small Faces, en Pete Frampton, die uit de Herd komt, kregen dermate genoeg van het op de voorgrond geduwd te worden in hun respectievelijke groepen, dat ze ondanks commerciële en creatieve suksessen, hun oorspronke-

lijke groepen de rug toekeerden en zich terug trokken in een boerderijtje met gelijkgestemden, om daar aan hun nieuwe repertoire te werken. In uitspraken in de pers werd benadrukt dat deze topmusici niet meer op de voorgrond geschoven wilden worden. Een van hen verklaarde niet langer als 'The Face' bekend te willen staan, maar zijn prestaties op de gitaar als uitgangspunt voor eventuele bekendheid te prefereren.

Nu zijn er wel enkele notoire gevallen bekend van popmensen met leiders-aspiraties, maar zij zijn eerder uitzonderingen dan regel. Bekend is de Engelsman John Mayall, die zijn mede-musici kontrakteert en zelfs hun geluidsvolume op het podium middels een unieke, centrale versterker regelt. Geen enkele musicus houdt het dan ook lang bij hem uit. Een van de weinige popmusici, die op het podium 'dirigeert', is Frank Zappa van 'the Mothers of Invention'. Door afgesproken gebaren, leuke sprongetjes, ingebouwd in de show, maakt Zappa z'n musici duidelijk welk stuk hij wil hebben en in welke stijl. Zo ontstaan muzikale collages, die zonder de centrale rol van Zappa onmogelijk zouden zijn. Hij laat de musici verder vrij in de interpretatie van het gegeven. Vermeldenswaard is het feit dat the Mothers al jaren in een vrijwel ongewijzigde opstelling spelen. Uniek voor een big band. Ik veronderstel dan ook dat Zappa's leiding zuiver muzikaal is en volledig geaccepteerd. Bovendien staat het de Mothers vrij mee te werken aan de totstandkoming en realisering van ideeën, al gebeurt dat niet zo vaak. Zo had de geniale zanger Ray Collins een groot aandeel in de conceptie en uitvoering van de elpee 'Rueben & the Jets'.

De meest voorkomende vorm van muzikaal leiderschap is het optreden van wat ik 'centrale jongens' zal noemen. Het is een vorm van leiderschap, die pas blijkt na bestudering van repertoire en plaatproductie van een groep. We kijken welke jongens de nummers schrijven, die worden gebracht. In het voortbestaan en het aan de top blijven van een groep is muzikale creativiteit en inventiviteit noodzakelijk. De natuurlijk begaafden komen in dat proces vanzelf naar boven. De leiding van een centrale jongen is te omschrijven als beslissende

invloed. De mening van de centrale jongen is doorslaggevend op beslissende momenten. De onderlinge relaties van de leden van een popgroep zijn structureel zeer democratisch. Het verschijnsel dat begaafdheid vaak doorslaggevend is, is niet in tegenspraak met het begrip democratie.

De autoriteit van een centrale jongen is niet blijvend, zij moet steeds worden hernieuwd. De resultaten van de groep worden voortdurend onderworpen aan een zelfonderzoek. Een knaap, wiens ideeënbron opdroogt, kan zich niet handhaven. Er is sprake van een konstante herwaardering van individuele en groepsprestaties, een proces, inhaerent aan het creatieve. Binnen de groep is de opkomst van een nieuwe leider mogelijk.

De aanwezigheid van meerdere begaafden in een groep kan moeilijkheden opleveren. Het bereiken van een kompromis is geen eenvoudige zaak, gezien het feit dat het om subjectieve oordelen gaat. Hier is het derde element in de prestatieschaal belangrijk. Dit element noemde ik het 'muzikale richtingsgevoel'. Ik zal dit begrip trachten te verduidelijken. We nemen daarvoor de gebeurtenissen in een West-Coast groep, de Buffalo Springfield. In deze groep werkten drie centrale jongens samen. Deze samenwerking leverde verbluffende resultaten op. Totdat men geen overeenstemming meer kon bereiken over de te volgen muzikale richting. De drie kozen elk voor het opdoeken van de Springfield en leefden zich uit in nieuwe groepen, waarin zij de lijn, die bij de Buffalo Springfield al te horen was, individueel doortrekken. De drie elementen van de Springfield-muziek zijn een eigen leven gaan leiden. In Amerika spreekt men in dergelijke gevallen van 'ego clashes'.

Ten overvloede nog een Engels voorbeeld van het nadrukkelijk leven van een groep te zijn, die samen iets maakt. De groep the Nice vermeldt als komponist en arrangeur van hun nummers een zekere heer Emerlist Davjack, niet anders dan de combinatie van de eerste lettergrepen van de achternamen der leden van de groep.

Opvallend is ook dat popgroepen hun inkomsten uit optredens gedeel-
lijk over de leden verdelen. Enigszins anders ligt het met inkom-

sten uit teksten, komposities en auteursrechten. Die komen meestal aan de maker ten goede.

Drie dingen verdienen nog onze aandacht. Bij een popgroep is de scheiding tussen producent en produkt, die kenmerkend is voor vrijwel alle andere vormen van muziek, de jazz uitgezonderd, verdwenen. In een dergelijke situatie wordt een grotere inbreng van alle leden van de groep bereikt. Daarbij vergeleken is de opera 'Reconstructie' konservatief.

Verder is de kommunikatie tussen groep en publiek erg groot. Dit uit zich op vele manieren. Aanmoedigingen en kritiek vliegen uit het publiek, en omgekeerd. Dat mensen op het podium klimmen en een deel vormen van het gebeuren, actief of passief, getuigt van de participatie van het poppubliek aan de popmuziek. Het is niet voor niets dat er juist in de pophoek druk geëxperimenteerd wordt met vormen van totaal-gebeurens, waarin het publiek een rol kan spelen als het dat wil. Verder is het tekenend dat de groepen en de popcultuur elkaar beïnvloeden, ideeën overnemen. The Beatles haakten met 'Sgt. Pepper's lonely hearts club band', ook in eerder werk trouwens, in op experimenten met psychedelica, daardoor breidde de discussie en het experiment over en met drugs zich ontzagwekkend uit. Tot ver over de grenzen van de popcultuur. De verbondenheid tussen groepen en publiek wordt de laatste tijd gesymboliseerd door de 'free concerts'. Gratis massa-konserten, waarbij de groepen vrijwillig het ekonomies motief aan de kant schuiven om hun publiek te kunnen bereiken. Mick Jagger, de beroemde Rolling Stones lead-zanger, vertelde dat het onlangs gegeven Hyde Park Concert bedoeld was voor de fans, die een normaal optreden van de Stones niet meer kunnen betalen. 'Omdat we te duur voor ze zijn geworden, treden we nu voor niets op.' Hiermee zijn we gekomen aan het kwantitatieve element in de pop. Op dat Hyde Park Concert waren zo'n kwart miljoen mensen. Het feit dat de pop zulke enorme aantallen mensen bereikt, en beïnvloedt, toont een ander facet van het demokratiese karakter ervan.

Mobiliteit

Het derde kenmerk van democratie, dat werd genoemd, was mobiliteit. De sociale mobiliteit wordt voornamelijk bepaald door inkomen en beroep. De soms fenomenale bedragen, die popsterren verdienen, verlenen hen ontegenzegglijk een hoge status. Niet dat ze algemeen gewaardeerd worden, maar het maakt b.v. veel verschil of Jimi Hendrix wegens het in bezit hebben van verdovende middelen wordt gearresteerd of een arme jongen.

Belangrijker is de mobiliteit binnen de popcultuur zelf. Daar is over het algemeen de prestatie doorslaggevend voor je status. Status kan slecht aan inkomen worden afgelezen. Het inkomen is een onbelangrijk fenomeen binnen die cultuur.

Anti-autoritaire waarden

Ook via een inhoudsanalyse van popteksten kunnen we de 'democratie-graad' van de pop en de popcultuur aantonen.

Het hoofdthema is individuele vrijheid. 'Freedom, but that's what it is all about, man.' zegt Dennis Hopper in *Easy Rider*, de eerste serieuze film over het 'zomaar rondtrekken', een uiting van persoonlijke vrijheid, althans zo wordt dat sterk beleefd door veel 'langharig werkschuw tuig'. We halen niet voor niets *Easy Rider* aan. Het gebruik van allerhande popsongs als filmmuziek in deze film, is een bewijs van het gesignaleerde verband tussen muziek en kulturele groep. Met andere muziek zou deze film niet kunnen bestaan.

Die individuele vrijheid betekent dat je je eigen leven moet kunnen inrichten zoals je dat zelf wilt. Bewustzijnsverruimende middelen, de nadruk op wat er in je 'mind' omgaat, vrije liefde, sex, al deze onderwerpen behandelen een aspect van die individuele vrijheid. Er is een grote belangstelling voor de ontwikkeling van de individuele vermogens van de mens. Toch kan de huidige pop er niet van worden beschuldigd geen belangstelling voor de problemen van de maatschappij te hebben. Het maatschappelijk engagement van veel popgroepen is evident. We komen nogmaals met Frank Zappa op de proppen. Hij wil met zijn muziek politiek bedrijven. Maar er is in de

U.S. geen politieke belangstelling, zo stelt hij. Dus moeten de mensen worden geprovoceerd, geprikkeld tot belangstelling. Deze provocatie geschiedt middels vreemd (weird) uiterlijk, vreemde uitspraken en schokkende voorstellingen.

Er is vrijwel geen popgroep, zeker niet uit de underground-sfeer, wat dat ook moge zijn, die geen uitspraken heeft gedaan over maatschappelijke problemen. Die uitspraken hoeven niet in het werk te worden gedaan, ze komen ook vaak in interviews voor.

Het individu staat centraal. Zijn ontplooiing is essentieel. De huidige autoritaire maatschappelijke structuur wordt voor het individu als frustrerend ervaren. Vandaar de fervente afkeer van deze vorm van samenleving.

Er wordt expliciet gedacht en gesproken over deze problemen. Country Joe bezingt de Viet-Nam politiek, het gebruik van LSD. De Jefferson Airplane vraagt zich, bij monde van zangeres Grace Slick af, waarom je niet met zijn drieën naar bed kan. We kunnen zo nog even door gaan. Voor een doorsnee van wat er aan levensbeschouwelijke ideeën leeft in de popcultuur, verwijs ik U naar de pagina's van Aloha, (het voormalige Hitweek). Uit deze pagina's komt een set waarden en normen te voorschijn, die gelden in de popcultuur. Deze waarden zijn anti-autoritair. Ze bevorderen een participatie en mobiliteit, zoals in nog geen enkele voorgaande kulturele sfeer. Aardig is het contrast tussen een popgroep en een orkest, dat marsmuziek ten gehore brengt, een illustratie van een mentaliteitsverschil. We kunnen als voorbeeld nemen dat Aloha een kollektieve instelling is. Als je erin wilt schrijven, kan dat. De belangstelling voor nieuwe vormen van kommunikatie en samenleven, zoals de kommune, is opvallend.

We mogen stellen dat bovenstaande analyse van structuur en inhoud van popmuziek heeft aangetoond, dat deze vorm van kunst sterk democraties is.

H. Cohen

1. *Inleiding.*

We leven in een democratie, of niet soms? Er gaat tenminste geen dag voorbij of deze mededeling bereikt ons via boeken, kranten en tijdschriften.

Maar er gaat evenmin een dag voorbij of er worden uitzonderingen gemaakt op deze regel. Dan weer is ons lager onderwijs ondemocratisch, een andere keer het hoger onderwijs, het leger of het bedrijfsleven. Daardoor gaat een mens zich onwillekeurig afvragen of er inderdaad sprake is van een democratie. In dit artikel zal worden gesuggereerd, dat het weinig zinvol is om een samenleving democratisch te noemen — met alle goede eigenschappen van dien — wanneer aan alle kanten uitzonderingen moeten worden gemaakt. Tegelijkertijd zal worden ingegaan op de vele konkrete problemen waarvoor de huidige samenleving zich gesteld ziet en de mogelijke oorzaken (en oplossing) van deze problemen.

Voor we dit doen dienen we ons echter eerst — beknopt — bezig te houden met het begrip democratie.

De *politieke* democratie in haar meest enge betekenis levert weinig problemen op. Het betekent dat een groot gedeelte van de volwassenbevolking door middel van het stemrecht mede kan bepalen wie er voor de bestuursfuncties in aanmerking komen.

Wanneer we deze definitie echter gaan verruimen komen we al dadelijk in moeilijkheden. Zo'n verruimde definitie werd b.v. door Wright Mills¹⁾ gegeven en ook Nederlandse auteurs²⁾ sluiten zich hierbij aan.

Democratie betekent dan, 'dat degenen die op ingrijpende wijze

Drs. H. Cohen, geb. 1936, studeerde psychologie a. d. Universiteit van A'dam; werkzaam als kinderpsycholoog, thans wet. medew. a. h. Instituut voor Sociale Geneeskunde (A'dam). In voorbereiding: 'Een sociaal-wetensch. benadering v. h. deviante drug-gebruik' (proefschrift).

Adres: Koxhorn 11, Amsterdam, Buitenveldert.

geraakt worden door menselijke beslissingen ook een stem hebben bij deze beslissing. Dit houdt tevens in, dat de macht om zulke beslissingen te nemen wettig moet zijn en dat de makers van deze beslissingen publiekelijk aansprakelijk kunnen worden gesteld'.

Praktisch het gehele omvangrijke oeuvre van Wright Mills wordt nu ingegeven door zijn opvatting dat deze 'democratie' niet bestaat. Wat we daarentegen in de praktijk tegen komen zijn machtsgroepen die op eigen voordeel uit zijn, grote bedrijven, welke geen enkele verantwoording hoeven af te leggen en een op economische behoeften geënt schoolsysteem, dat slechts trouwe producenten en konsumenten aflevert.

Degenen, die geloven dat het hier voornamelijk Amerikaanse toestanden betreft hoeven slechts te denken aan de Verolme-affaire, of post te vatten bij het Maagdenhuis waar — onvoorziene omstandigheden daargelaten — het democratische traangas en de democratische politiekuppel straks wel weer hun opwachting zullen maken. Indien dit teveel moeite is, kunnen zij uiteraard ook aan de damslapers, de in voorarrest zittende hashisrokers en de tot 1½ jaar veroordeelde dienstweigeraar vragen hoe zij over de democratie denken.

Gezien deze, en vele andere ongewenste toestanden is het in feite weinig relevant om onze 'democratie' met andere politieke systemen te vergelijken. Wright Mills heeft er zich dan ook nooit over uitgelaten of Rusland al dan niet tot het Westen gerekend moet worden.

Ook Gurvitch³⁾ laat in deze verstek gaan. Wel onderscheidt hij drie maatschappijvormen waarin zich het kapitalisme, het fascisme en het communisme laten herkennen, maar hij spreekt zich niet uit over het al dan niet 'beter' zijn van één van deze vormen.

De definitie van Wright Mills zal verder niet worden aangehouden. Waar voortaan gesproken wordt over democratische en totalitaire staten zal voornamelijk gelet worden op de semantische betekenis van deze begrippen, zoals deze in het Westen is gegroeid.

Het begrip democratie suggereert namelijk een maatschappij, waarin de leden zich waarlijk vrij kunnen voelen, volledig in de gelegen-

heid zijn om hun mogelijkheden tot ontplooiing te brengen en kunnen uitgroeien tot een vorm van waarlijk 'mens-zijn'. Daarom wordt er ook gesproken over de Vrije Wereld, i.t.t. de Communistische wereld waar de mensen onderworpen zijn aan de staatsalmacht en zich slechts kunnen ontwikkelen tot ziellose marionetten, ongelukkige en beklagenswaardige wezens, die 's avonds worden vastgeketend aan de machines om het 5-jaren plan goed te laten verlopen.

De redenering, die hier dan veelal aan wordt vastgeknoopt luidt: Laten we toch vooral dankbaar zijn met wat we hebben. Natuurlijk leven we niet in het beste van alle mogelijke werelden, maar wat *wij* hebben is zoveel beter dan wat *zij* hebben en daarom moeten we niet ontevreden zijn en het onze bewindslieden, die het zo goed met ons voor hebben, niet al te moeilijk maken.

Dit artikel werd ingegeven door de wens deze tevredenheid te doorbreken. De democratie, die zijn bestaansrecht moet bewijzen door op de nog slechtere totalitaire structuren te wijzen, is zo ziek als een zelfgenoegzame narcist ziek kan zijn. Democratie in deze zin betekent een semantische valkuil, een rem op nieuwe en nodige ontwikkelingen. Want we zijn er natuurlijk nog lang niet. Zowel hier als in de totalitaire staten kampen mensen met talrijke problemen, die hun ontplooiing belemmeren en hun levensgeluk in de weg staan. Overgebracht naar het psychologische vlak kunnen we dan ook slechts een gradueel verschil zien tussen de democratie en het communisme of zelfs het fascisme; het is b.v. het verschil tussen de Amerikaan Ginzberg, die veroordeeld werd voor de verspreiding van pornografie, die geen pornografie was, en de Rus Ginsberg die gevangen werd gezet wegens staatsgevaarlijke activiteiten, die niet staatsgevaarlijk waren.

Alle huidige maatschappijvormen worden geplaagd door problemen. Dit kunnen problemen zijn van sociale desorganisatie zoals populatie-explosies en armoede, desintegratie van gezin en gemeenschap, automatisering, oorlog en oorlogsdreiging, studentenonlusten verkeersopstoppen, lucht-water en voedselverontreiniging etc. Het kunnen ook problemen zijn, die te maken hebben met afwijkend gedrag. Zowel in onze zogenaamde democratie als in de totalitaire sta-

ten kunnen we zien, dat mensen slechts met rust gelaten worden door de samenleving, zolang zij zich op het — vaak zeer smalle — pad van het maatschappelijk toelaatbare bevinden. Zodra zij zich hier gewild of ongewild, expres of toevallig buiten wagen worden zij in de klem genomen en dat kan in Boston (V.S.) even onaangenaam zijn als in Orel (U.S.S.R.) of Amsterdam (Ned.).

We zullen ons verder beperken tot dit afwijkende of deviante gedrag. Wanneer wij het over dit gedrag hebben bedoelen we niet het gedrag waarbij een bepaalde norm overschreden wordt, maar veeleer de *maatschappelijke reactie* op deze normoverschrijding, een reactie die kan variëren van lichte spot tot totale uitroeiing. De deviant, die door deze sankties wordt getroffen gaat daar stelling tegen nemen en zo ontstaat al snel een interactie-proces tussen deze deviant en de samenleving, dat niet zelden uitmondt in een soort (burger)oorlogssituatie. De deviant wordt uitgestoten, zijn deviante *daad* wordt geïnterpreteerd als het symptoom van een deviant *karakter* en daarmee wordt hij een 'vreemde', die de genomen sankties inderdaad verdient.

We zullen hier verder niet ingaan op de verschillende definities van deviatie, de reacties van de deviant op de maatschappelijke stigmatisering en de invloed van de subcultuur of arrestatie op deze reacties.

Wel zullen we trachten na te gaan welk type gedrag als 'afwijkend' wordt geëtiketteerd, en wat de mogelijke oorzaken van dit etiketterings-proces zijn. *Daarbij gaan we uit van de stelling dat in onze 'democratie' bepaalde gedragingen te snel, te vaak en te intens als afwijkend worden beschouwd, waardoor er veel onnodig leed veroorzaakt wordt en het begrip 'democratie' voor veel mensen een holle frase wordt.*

We zouden hier eventueel nog vrede mee kunnen hebben ware het niet dat niet alleen gedragingen worden afgekeurd en gestigmatiseerd, maar ook overtuigingen, lichamelijke kenmerken, vroegere 'ontsporingen' (ex-gevangene en ex-inrichtingspatiënt) en waardevolle menselijke potenties welke te maken hebben met veranderde bewustzijnstoestanden.

Een ieder zal toegeven, dat dit een beetje teveel wordt.

2. Verschillende typen van deviant gedrag en andere als deviant aangemerkte zaken.

Dit onderwerp kan vanuit 2 kanten benaderd worden.

We kunnen uitgaan van de normen, die om de een of andere reden overschreden worden en we kunnen proberen het deviante gedrag naar zijn feitelijke inhoud te beschrijven.

2.1. Typen van normatieve verandering.

Voor al Dinitz en zijn co-auteurs⁴⁾ hebben erop gewezen, dat de normen in onze moderne samenleving snel veranderen en dat een aantal van deze veranderingen nauw verband houden met de deviatie-problematiek.

Dit is b.v. de *norm-afbraak*, welke we kunnen waarnemen bij onze adolescenten. Deze staan thans losser tegenover het gezin en de gemeenschap en kunnen niet veel begrip meer opbrengen voor gevestigde gezagsverhoudingen of overleefde seksuele gedragscodes. Vooral wanneer zij zich tot een subcultuur gaan verenigen en zich daarmee gaan identificeren kunnen er *norm-konflikten* ontstaan. Deze konflikten bestaan eveneens waar andere subculturen stelling nemen tegen de maatschappij of dominante groepen in deze maatschappij.

Voorts zijn sommige normen (sukses en status) lang *niet haalbaar* voor iedereen, waardoor er verzet tegen kan rijzen. Andere normen zijn *discontinu*; ze gelden slechts voor een bepaalde levensfase of een bepaalde maatschappelijke 'rol' en wanneer men zich niet snel kan omschakelen dreigen er problemen te ontstaan. Weer andere normen zijn krachteloos of onduidelijk en weer andere kunnen een enorme druk op het individu uitoefenen. In deze situatie kan norm-overschrijding een haast onvermijdelijk gevolg zijn.

2.2. Verschillende soorten deviant gedrag.

Een alleszins bevredigende indeling van het deviante gedrag is nog niet te geven. Merton⁵⁾ en zijn navolgers hebben het geprobeerd op basis van de 'social structure and anomie' theorie; Becker⁶⁾ maakte een indeling, waarbij hij gedrag onderscheidde dat wél en gedrag dat

niet als deviant wordt gezien. Cohen ⁷⁾ ontwierp een typologie, die mogelijk kan aansluiten bij research op dit gebied en Dinitz maakte een voornamelijk praktische indeling, welke wij in dit geval zullen aanhouden. ⁸⁾

Hij begint met de '*freaks*', de abnormalen, de gedrochten zoals dwergen, reuzen, de vrouw met de baard etc. Maar ook erg dikke of dunne mensen vallen in deze kategorie, alsmede debielen, imbecielen en — als we Lemert ⁹⁾ mogen geloven — ook de stotteraars.

Vervolgens komen de *zondaars* aan de beurt, ofwel degenen, die er afwijkende religieuze of maatschappelijke ideologieën op na houden.

Deze worden gevolgd door de *kriminele* elementen (nader commentaar overbodig) de *zieken* (psychosen en neurosen) en degenen die *vervreemd* zijn van de maatschappij (zwerwers, Beatniks etc.).

Als indeling lijkt dit natuurlijk nergens op. De hippie wordt gerekend tot de 'vervreemden', maar we weten nu toch wel, dat een hippie af en toe een beetje hashis wil roken en daarmee komt hij ogenblikkelijk in het hokje van de criminelen te staan. Voorts heeft hij als goede hippie een sterk afwijkende ideologie en dat betekent het hokje van de zondaars. Wanneer we onze hypothetische hippie dan ook nog kromme benen geven (freak) en hem een tijdelijke amfetamine psychose opdringen (ziek) komt hij in alle 5 de kategorieën voor en dat is waarlijk wat slordig.

Beter gelukt is de onderverdeling van het kriminele gedrag: Dinitz maakt hier een onderscheid tussen het echte kriminele gedrag (diefstal, mishandeling, brandstichting etc.) en de overtredingen (verkeersdelikten) en voorts noemt hij de zogenaamde 'status offences'. We hebben hier te maken met religieuze en morele waarden, die op de een of andere wijze kracht van wet hebben gekregen en die nu met behulp van de politie worden beschermd. Het zijn de misdaden zonder slachtoffers (b.v. drug-gebruik of homofilie) of zelfs de misdaden met willige slachtoffers (gokken, abortus).

Dit wetgeven van de moraal is een bijzonder dwaze zaak, een nasleep van de Inquisitie, een Heilige Oorlog, die in verschillende landen

anders gevoerd wordt, omdat de moraal daar net een beetje anders ligt.

Als gevolg hiervan zien we een konstante volksverhuizing van devianten over de gehele Westerse wereld. Bussen met Nederlanders trekken naar Knokke of Ostende om daar eens heerlijk te gaan gokken. Belgische, Duitse en Engelse hippies komen naar Amsterdam, omdat het daar prettig hashis-roken is. Schepen met vrouwen, die wat slordig met de Pil zijn omgesprongen, varen naar Engeland en komen terug met mannen, die hier het homofiele leven willen verkennen, om vervolgens in Denemarken pornografie te gaan kopen. Een uiterst vermoeiende zaak, waar alleen het verkeerswezen beter van wordt.

Zoals gezegd is de indeling van Dinitz c.s. bepaald niet indrukwekkend te noemen. Wel geeft deze een goed beeld wie er allemaal als deviant worden beschouwd en op welke willekeurige en kinderachtige gronden dit soms gebeurt. Wanneer we discriminatie als een vorm van geëtiketteerd gedrag zien — en waarom zou dat niet mogen? — dan wordt de lijst van aborteurs, alcoholisten, aanranders, belastingontduikers, checkvervalsers, dwangneurotici, exhibitionisten, falsarissen, gokkers, godslasteraars, hysterici, hoerenlopers, homofielen, imbecielen, idioten, jokers, kleptomanen, ladenlichters, moordenaars, morfinisten, masochisten, manisch-depressieve neurasthenen, opiumschuivers, prostituées, pedofielen, psychopathen, pornografieverkopers, querulanten, radicalen, relschoppers, stotteraars, schizofrenen, speedfreaks, sadisten, snelheidsduivels, tea-heads, uitbuiters, verraders, vernielers, wederspannigen, xantippes, zwervers etc. etc. nog veel en veel groter.

Om niet het risico te lopen voortaan als onmens door het leven te gaan ¹⁰⁾ — een term waar hoge ambtenaren van het Ministerie van Justitie nogal slordig mee omspringen — zij haastig vermeld, dat wij deze deviaties niet zonder meer willen goedpraten, maar dat wij slechts de volgende punten onder de aandacht wilden brengen.

— Vele deviaties zijn in deze samenleving onvermijdelijk.

- Vele deviaties (vooral de in wetten gegoten moraal) worden onnodig als zodanig aangemerkt, met alle ellende van dien.
- Door de houding van de samenleving kunnen bepaalde deviaties in extreme vorm gefixeerd raken, zodat geen 'terug' meer mogelijk is. Men heeft dan de deviante identiteit aangenomen.

3. *Hoe is deze situatie nu ontstaan?*

Het spreekt haast vanzelf dat we deze vraag niet kunnen beantwoorden op het niveau van de afzonderlijke deviaties. Moord en doodslag, diefstal en aanranding zijn b.v. uiterst ongewenste activiteiten, waartegen met kracht stelling genomen moet worden. Nadere argumentaties zijn daarvoor overbodig. Al veel minder duidelijk is deze maatschappelijke stellingname m.b.t. sommige vormen van drug-gebruik, i.c. het hashis-gebruik, alsmede voor wat betreft het gokken, de abortus, de homofilie en de pornografie.

Bepaald onduidelijk wordt de weerstand tegen degenen, die voor niet al te grote vergripen in de gevangenis hebben gezeten en zij, die in een psychiatrische inrichting werden verpleegd.

We zouden hier nog aan kunnen toevoegen dat er een weerstand bestaat, of dat deze weerstand snel te mobiliseren valt m.b.t. alles wat vreemd en ongewoon is, of wat als zodanig wordt 'gezien'.

De minderheidsgroepen kunnen hier niet zelden een aardig boekje over open doen en hetzelfde geldt voor degenen die zich bezig houden met incurante zaken als meditatie, hypnose, droomonderzoek etc.

Om het substraat van deze weerstanden, angsten en agressie te vinden moeten we ver afdalen in de menselijke psyche. We komen dan terecht bij, wat Goode ¹¹⁾ en andere auteurs, de *sociale konstruktie van de werkelijkheid* noemen.

Volgens hen, is de wereld zoals die zich aan ons voordoet geen natuurlijke wereld, maar één die gekonstrueerd is. Uit de veelheid van mogelijkheden is een bepaalde selectie gemaakt (en gegroeid) en deze keus wordt vervolgens bevorderd tot de echte, unieke en komplette wereld. De individuen, die in een dergelijke wereld worden opgevoed verliezen het vermogen van een directe en onbevangen waar-

neming. Het denken en waarnemen wordt nu gefilterd door de taal en de begrippen van die wereld.

Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken, dat zeer velen zich met deze wereld gaan identificeren en deze gaan zien als uniek en absoluut. Tegelijkertijd krijgen zij een groot belang bij de stabiliteit van deze wereld. Uitvindingen, ideeën en zaken, welke deze stabiliteit bedreigen, of die door enkelen (de morele rakkers) op overtuigende wijze als bedreigend worden voorgesteld, wekken angsten op en worden afgeweerd uit zelfbehoud. De zekerheden worden ondergraven, het wereldbeeld wordt aangetast en de enige mogelijke reactie is terugkeer naar de oude toestand en eliminering van de nieuwe — bedreigende — situatie.

De felheid van deze reactie is afhankelijk van een aantal factoren.

Sommige mensen hebben zich zo ingekapseld in hun schijnwereldje, dat alleen al het bestaan van 'andere' mensen en ideeën een bedreiging vormt. Deze figuren worden afwisselend beschreven als animaal,¹²⁾ autoritair¹³⁾ of field-dependant¹⁴⁾ ofwel, als mensen met een 'gesloten geest'¹⁵⁾. Andere mensen kunnen veel meer onzekerheid tolereren of er zelfs plezier in hebben. Ook de omstandigheden zijn belangrijk, wanneer de gekonstrueerde werkelijkheid verdedigd moet worden. In vreedstijd is het aardig luisteren naar loftuigen over Mao, Castro en Ho Chi Min, maar in oorlogstijd is deze hobby een zeer riskante zaak.

Nu gebeurt de afweer van nieuwe en bedreigende zaken niet 'zo-maar'. We beroemen ons erop, dat we redelijke mensen zijn en daarom moeten er argumenten komen. Vroeger hadden deze argumenten een religieus of metafysisch karakter. Galilei kan daarover meepraten alsmede de tienduizenden onschuldige slachtoffers van de heksenvervolgving, maar ook Darwin en dat is nog niet zo lang geleden. Nietwaar, het komt toch niet te pas dat iemand de mens van de aap laat 'afstammen', terwijl deze zelfde mens naar het evenbeeld van god is gemaakt. Frenkel¹⁶⁾ signaleerde metafysische elementen in de *huidige* verabsolutering van het recht. 'Ook al is men zich dit inherente metafysische dualisme lang niet altijd bewust, het is op zijn minst altijd

aanwezig bij degenen die menen dat een 'verslapping' in het strafrecht voor alle 'normontwaarding en zedenverval' verantwoordelijk is en dat daaruit — alsdan uiteraard — alle andere narigheden voortvloeien'.

Tegenwoordig zijn deze argumenten niet meer zo uitgesproken van religieuze of metafysische aard, maar dragen zij een politiek of wetenschappelijk karakter. Hierbij wordt dan gemakshalve vergeten, dat het opzetten en uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek en het interpreteren van onderzoeksgegevens een moeilijke kunst is en dat verscheidene wetenschappen nauw verweven zijn met het gekonstrueerde wereldbeeld, niet zelden de bouwstenen voor deze konstruktie aandragen, of trachten deze konstruktie onveranderd in stand te houden. We hoeven hierbij slechts te denken aan de politie-psycholoog, de psychiaters, die een patient 'genezen' vinden zodra hij weer aan het werk kan gaan en de pedagogen, die hun pupillen 'geslaagd' vinden zodra zij aardig kunnen leren.

Overigens kunnen deze argumenten op verschillend niveau liggen.

Hennep kon in de V.S. eerst onder een beperkende wetgeving gebracht worden nadat Anslinger, het toenmalig hoofd van het Narcotics Bureau een aantal griezelverhalen aan de pers had gesuggerd, hetgeen eerder lijkt op ordinaire stereotypie-vorming (negers zijn lui, dom etc.) dan op wetenschappelijke argumentatie. Op nauwelijks beter niveau liggen de 'gevallen' van misbruik, die worden opgeblazen tot algemeen geldige wetmatigheden, waarna de W.H.O. er meestal als de kippen bij is om dit soort studies (b.v. 1 of 2 gevallen van epilepsie na hashis-gebruik) een zo wijd mogelijke verspreiding te geven.

De meeste controverses in verband met deviant gedrag, kunnen dan ook het beste gezien worden als een ideologische strijd, waarin beide partijen wél gebruik maken van wetenschappelijke gegevens, maar alleen om hun positie te versterken, niet om een betrouwbaar wetenschappelijk model op te bouwen. Dan kan het voorkomen dat uit één wetenschappelijk vastgesteld feit twee diametraal tegenovergestelde interpretaties worden afgeleid al naargelang het ideologische stand-

punt dat men inneemt.

Dan kan het b.v. gebeuren dat hashis wordt veroordeeld wegens een aspekt, dat bij alcohol wordt gewaardeerd. Hashis geeft dan depersonalisatiegevoelens en bij alcohol voel je je prettig, gewoon een 'ander mens'.

Dan kan het tevens voorkomen dat een uiterst aanvechtbaar en willekeurig pornografie-beleid wordt verdedigd met nonsensicale opvattingen als zou deze pornografie leiden tot een vergroving van de sexualiteit en tot verlies van zelfkontrolle.

We kunnen nu eindelijk toekomen aan een subjektieve typering van onze democratie. Democratie betekent dat men *misstanden aan de kaak mag stellen* en zelfs zover mag gaan om — in navolging van Frenkel — een rechter een blunderend metafysicus te noemen. Democratie betekent eveneens, *dat niemand zich ook maar iets hoeft aan te trekken van deze kritiek* en dat dit dan ook niet gebeurt.

Dat is echter jammer voor de devianten, jammer voor de minderheidsgroepen, jammer voor het onderzoek naar het bewustzijn en veranderde bewustzijnsvormen en misschien wel jammer voor ons allemaal. Als we b.v. een uitstekende onderwijskritiek uit 1941 ¹⁷⁾ vergelijken met de huidige situatie, dan zien we dat er veel te weinig is gedaan.

4. *Is deze situatie te corrigeren?*

Kunnen we ons een staatsvorm indenken, waarin problemen verband houdend met sociale desorganisatie (oorlog, milieuverontreiniging etc.) in een vroeg stadium als zodanig worden onderkend en met kracht worden aangepakt, een staatsvorm vooral waarin 'anderen' niet te snel tot deviant worden verklaard, waarin zuiniger met gevangenisstraf (+ voorlopige hechtenis) wordt omgesprongen en waarin mensen niet alleen hun denkhoofd, maar hun gehele persoonlijkheid tot ontwikkeling kunnen brengen?

Zo'n staatsvorm is op papier wel te bedenken maar het blijft de vraag of dit een zinvolle bezigheid is.

Wat is immers het geval? Wanneer er eenmaal een kontroverse ont-

staan is, wordt het erg moeilijk om deze weer te beëindigen. Beide partijen zijn overtuigd van hun gelijk en raken steeds meer overtuigd, omdat ze slechts de mensen opzoeken die net zo overtuigd zijn. Voor dat men het weet staan er twee verbitterde groepen tegenover elkaar, die de meest vreemde voorstelling van elkaar hebben. Een en ander wordt nog in de hand gewerkt doordat dit konflikt zijn prettige kanten kan hebben (luister maar eens hoe smakelijk sommige mensen over de oorlog kunnen vertellen). Het deviante gedrag kent zijn plezierige momenten, waar de uitdaging van het gezag nog een pikante toets aan geeft, maar ook de bestrijders kennen hun pleziertjes. De oude heksenjagers waren niet slechts beziel met een brandende liefde voor de beledigde Moederkerk, maar werden voorts gestimuleerd door het feit, dat ze een deel van de bezittingen van het slachtoffer kregen en dat ze hem — of haar — mochten uitkleden, prikken, branden of op andere wijze mochten kommuniseren.

Zo kunnen we ook zeggen, dat het mogelijk leuk is om met wat hashis-sigaretten naar een pop-concert te gaan, maar dat het minstens even leuk is om met een klein vliegtuigje boven een Mexicaans bergland te scheren om hennepvelden op te sporen. Sommige agenten dromen ervan om nog eens een grote partij buit te maken om die met een wijds gebaar op de tafel van de Officier van Justitie te kunnen leggen. Op deze wijze komen de meest uiteenlopende mensen aan hun 'kick' en als de samenleving geen gelegenheid geeft tot goede 'kicks' (meditatie, transcendentale ervaringen etc) dan komen er slechte kicks (rellen, oorlog, bestrijden, martelen, gokken, snelheidsrecords breken op een drukke autoweg etc.)

We willen dan ook niet al te heftig protesteren als we bij Dinitz c.s. lezen, dat normkonflikten in onze samenleving zijn ingebouwd.

'In zulke maatschappijen ontwikkelen en handhaven zich deviante subkulturen. Het doel is om zekere vormen van deviatie (in het bijzonder van het criminele type) te ondersteunen en te continueren.'

Erikson ¹⁸⁾ had dit thema al eerder te berde gebracht. Hij betoogt, dat de meeste vormen van deviant gedrag de maatschappelijke stabiliteit niet verstoren maar beschermen. De zich konformerende groeps-

leden stoten de devianten uit en sluiten zich door dit proces nauwer aaneen. Erikson gaat nog verder door te suggereren, dat deviante activiteiten vaak schijnen te worden gesteund door de maatschappelijke instellingen, die zijn ontworpen om ze te onderdrukken.

De werkelijke functie van politie en justitie is dan niet de bestrijding van de misdaad met het doel deze uit te roeien, maar het handhaven van de maatschappelijke stabiliteit door af en toe iemand via een indrukwekkend ritueel van arrestatie en veroordeling uit deze maatschappij te verwijderen. Deze 'verwijdering' is tegelijkertijd de beste manier om zich te verzekeren van een toekomstig recidivist.

Degenen, die protest willen aantekenen tegen deze zienswijze moeten eerst verklaren waarom Buikhuisen¹⁹⁾ bij een onderzoek onder Groningse studenten zoveel delicten en zo weinig arrestaties vond. Deze studenten hadden gemiddeld 14,6 strafbare delikten op hun naam staan, maar slechts 1 op de 200 was hiervoor in aanraking met de politie gekomen.

Het begint ernaar uit te zien, dat we onze 'democratie' mogen kennenmerken als een samenleving met ingebouwde schijnkonflikten, voornamelijk bestaande uit individuen die deze konflikten de status van een Heilige Oorlog geven, omdat zij hun beperkte — en absolute — opvatting over de 'realiteit' bedreigen, een opvatting waar zij zodanig aan verslaafd zijn, dat er accute 'onlustgevoelens' optreden wanneer iemand enige nuancerings wil aanbrengen.

Daarom valt er geen gunstige prognose voor de toekomst te geven.

Tenzij we er op korte termijn in slagen een meer tolerante mens alsmede een aantal goede 'kicks' te creëren zullen de gesignaleerde problemen alleen maar toenemen. Deze 'nieuwe mens' zal de tegenhanger moeten zijn van de autoritaire persoonlijkheid met zijn 'closed mind'; hij is de 'humane' persoonlijkheid, die kan relativiseren en die tegenstrijdige — voor hem ongunstige informatie — kan integreren, i.p.v. afwijzen.

Dezelfde opvattingen kunnen we vinden in de oudere literatuur over discriminatie. Adorno²⁰⁾ is bijzonder pessimistisch over het eindigen van discriminatieproblemen. Allport²¹⁾ laat zich optimis-

tisch uit, maar bij nadere analyse moet er zoveel gebeuren voordat het zover is, dat dit ook weer neerkomt op het scheppen van een 'toleranter mens'. Wilkins²²⁾ oppert de mogelijkheid om door middel van een groot opgezette strategie de weerstand tegen een bepaalde vorm van deviatie (b.v. homofilie) te doorbreken, maar hij voorziet dat er altijd deviaties moeten zijn waartegen men zich kan afzetten. De huidige mens heeft zijn conflicten nodig om zichzelf bij elkaar te houden waarbij hij zich geen rekenschap geeft van het feit, dat hij op deze wijze de kans loopt om toch gesplitst te worden en wel in atomen.

Nieuwere stromingen in de psychologie herhalen deze denkbeelden. Zo zegt Krippner²³⁾ dat er een revolutie moet komen in onze opvattingen over het bewustzijn 'Een verdere revolutie in het bewustzijn zelf is dringend noodzakelijk, als de mensheid zijn geweldig potentieel wil waarmaken — of zelfs als de mensheid het wil overleven'.

Uit deze nieuwe psychologie komen ook de technieken om deze vreedzame 'revolutie' op gang te helpen. We kunnen slechts hopen, dat ze niet te laat zullen komen.

Geraadpleegde literatuur:

1. Horowitz, I. L., *The New Sociology*. N.Y. Oxford University Press. p. 50.
2. Kaag, M. M. - van der Poel, Planologie met democratie. *Intermediair*, 26/9/69, blz. 71-73.
3. Gurvitch, G., *Handboek van de sociologie* I. Aula reeks 361, pp. 356-363.
4. Dinitz, S., Dynes, R. R. & Clarke, A. C., *Deviance*. Oxford University Press. N.Y., London, Toronto 1969, pp. 8-12.
5. Clinard, M. B. (Ed), *Anomie and deviant behavior*. Free Press N.Y. 1964, pp. 17-27.
6. Becker, H. S., *Outsiders*. The Free Press, 1963, p. 20.
7. Cohen, H., *Enige opmerkingen over drugs, drug-problemen en aspecten verband houdend met drug-gebruik*. Tussentijds rapport.
8. Zie '4', p. 13.
9. Lemert, E. M., *Human Deviance, Social Problems & Social Control*. Prentice-Hall Inc. Englewood Cliffs New Jersey, p. 53.

10. Mulder, A., Opmerking over de VPRO in *Kerk en Wereld*, n.a.v. een programma over pornografie. De VPRO zou de weg van de onmens gekozen hebben.
11. Goode, E., Marijuana and the Politics of Reality. *Jnl. of Health and Social Behaviour*. June 1969.
12. Hugenholtz, *Tijd en Creativiteit*. Noordholl. Uitgeversmij, Amsterdam 1959.
13. Adorno, T. W. c.s., *The Authoritarian Personality*. Harper N.Y., 1950.
14. Bertini, M., Lewis, H. & Witkin, H., Some preliminary observations with an experimental procedure for the study of hypnagogic and related phenomena. *Archivo d. psicologia, Neurol. Psychiatria*, 1964, 25, 493-534.
15. Rokeach, H., *The Open and Closed Mind*, Basic Books, 1960.
16. Frenkel, F. E., Strafmaatregelen en verdovende middelen. *Tijdschrift voor Sociale Geneeskunde*. Jaargang 46, no. 20, 4-10-1968, p. 709-10.
17. Van Overbeeke, P. J., Pedagogisch-Reveil. Van Bijleveld, Utrecht, 1941.
18. Erikson, K. T., Notes on the Sociology of deviance. *Social Problems* 9, 1962.
19. Buikhuisen, W., e.a., Ongeregistreerde criminaliteit onder studenten. *Nederlands Tijdschrift voor Criminologie*. blz. 69-89.
20. Zie '13'.
21. Allport, G. W., *The nature of prejudice*. Anchor Books ed. 1958.
22. Wilkins, L. T., *Social Deviance*. Tavistock Publ. London 1964.
23. Krippner, S., *The Hypnotic Trance, the Psychedelic Experience, and Psi-Induction*. Part. V. Stencilvorm, p. 24.

Manifest

„Vous manquez de savoir-vivre”
(Heim, régisseur du Chapitre, racket.)

Pour n'être qu'une nullité bruyamment affirmée, ce 'savoir-vivre' ne peut guère n'être que la traduction du *manque* qui s'efforce toujours de réduire la vie aux impératifs apparents et factices de la survie et qui, sans cesse, confond la vie quotidienne avec ce qui la détruit.

Pour résoudre de la manière la plus simple et la plus saine notre problème quant à l'aménagement de notre propre espace, nous nous sommes installés le 27 Octobre dans un appartement, vide depuis 14 mois, qui aurait appartenu jusqu'à ce jour, à quelque conglomérat protestant. Ces curés qui théologisent si grossièrement la misère des autres alors qu'ils l'entretiennent si élégamment autour d'eux, ont vainement tenté par divers stratagèmes, et essaieront encore, de nous expulser.

Il est parfaitement illusoire et mensonger de réduire le problème du logement à sa dimension économique, quand on sait que solution légalisée est aux mains des rackets et de leur Etat, et que sa solution opportuniste reste entre celles des dérisoires idéologues du squattage. Le conditionnement de l'espace, par ses restrictions quotidiennes, montre clairement qu'il ne conspire qu'à pétrifier le cadre formel d'un *emploi du temps* tout aussi totalitairement réglementé. C'est ainsi que, sans se borner à quête mensuelle de ses loyers, le Chapitre, dociles larbins d'un conditionnement qui le dépasse, recueille soigneusement dans sa vaste poubelle théologique les éclats quotidiens de ses fidèles locataires.

Le monde moderne produit sa négation: par la conscience de son dépassement, l'exigence permanente du refus des contraintes quotidiennes découvre dans le détournement du spectacle les armes de la

guérilla urbaine. La grève des paiements, la grève des loyers, la grève des impôts, la distribution gratuite des produits d'usage expriment dans leur diversité tous les moyens d'enrayer le cours 'normal' des choses puis de le transformer.

Ce qui s'oppose à l'aliénation marchande, généralisée à tous les moments de la vie quotidienne, mène directement, par le sabotage économique, à la *dévalorisation* de l'argent et du travail. Le temps se fout de l'argent, qu'on se le dise!!!

La pratique de la théorie, dans le dépassement de l'espace-temps réifié, ne peut que déboucher sur la construction de nouveaux rapports humains, prélude à la formation de groupes autonomes. L'insurrection commence avec l'autonomie, et le contrôle des moyens de production en est son prolongement nécessaire dans la formation des Conseils Ouvriers. La victoire des Conseils ne se place pas à la fin, mais au début de la révolution.

CONSEIL AUTONOME 71

4 rue du Puits, Strasbourg